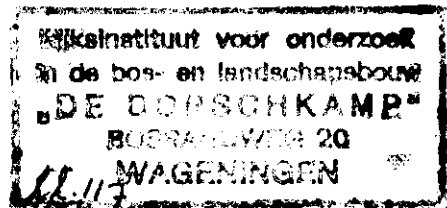

DIFFERENTIELE SOCIOLOGIE IN KORT BESTEK

Schets van de differentiële sociologie en haar functie
in het concrete sociaal-wetenschappelijk onderzoek

(with a summary in English)

E.W. HOFSTEE

Wageningen

1982

ISBN = 170 211-05

MEDEDELINGEN VAN DE VAGROEPEN SOCIOLOGIE VAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL

No 1

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	5
I. Algemeen-theoretische sociologie en de afzonderlijke sociale groepen in hun verscheidenheid	7
II. De betekenis en de huidige situatie van de studie van afzonderlijke sociale groepen	16
III. Differentiële sociologie; een omschrijving	26
IV. Algemene oorzaken van verscheidenheid	28
V. Differentieel-sociologisch onderzoek	33
VI. Een voorlopig overzicht	40
VII. Enkele voorbeelden	43
VIII. Slotopmerkingen	47
Aantekeningen	49
Summary	53

VOORWOORD

Dit geschrift is in zijn oorspronkelijke vorm geschreven als discussiestuk voor een vergadering van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen waarin, op verzoek van de Raad, de differentiële sociologie aan de orde werd gesteld. Zonder dat het karakter van het stuk wezenlijk is gewijzigd, is het nadien vrij grondig omgewerkt en daarbij ook enigszins uitgebreid. Het is gebaseerd op de ontwikkeling van een beeld van het karakter en de functie van de differentiële sociologie zoals dat, in de eerste helft van de zeventiger jaren, in een uitvoerig college-dictaat ten behoeve van mijn studenten aan de Landbouwhogeschool werd neergelegd. Naar mijn overtuiging is dit college-dictaat - ook na enig bijschaven - niet voor publikatie geschikt. Het draagt tezeer de kenmerken van zijn wijze van ontstaan en van zijn oorspronkelijke functie om daarvoor in aanmerking te komen. Een omwerking tot een min of meer uitvoerige inleiding in de differentiële sociologie die mij zelf zou bevredigen, zou meer tijd vergen dan ik, mede in verband met bepaalde onderzoekplannen die ik nog koester, ter beschikking heb. Ik stel het daarom zeer op prijs, dat ik in de gelegenheid ben in een beknopte vorm mijn denkbeelden over de differentiële sociologie in een wat ruimere kring onder de aandacht te brengen. Wel heb ik in de laatste jaren in verschillende publikaties terloops de differentiële sociologie ter sprake gebracht, zonder dat dit evenwel de mogelijkheid bood tot een systematische uiteenzetting. Meer dan een schets geeft - zoals ook de titel vermeldt - deze publikatie echter niet. O.a. in verband daarmee, is niet getracht voor het in de tekst naar voren gebrachte een zo volledig mogelijke documentatie te geven. In de volgende aantekeningen is slechts op enkele punten, waar mij dit wenselijk voorkwam, een nadere toelichting gegeven.

Dr. Q.J. Munters van de vakgroep sociologie (westers) van de Land-

bouwhogeschool heeft het manuscript grondig doorgelezen en een aantal suggesties gedaan voor wijzigingen waarvan ik een nuttig gebruik heb gemaakt. Met drs. A.J. Jansen heeft hij het daarna voor de druk gereed gemaakt. Beiden ben ik zeer erkentelijk evenals Corry Rothuizen die het typen voor haar rekening nam.

E.W. Hofstee

I. ALGEMEEN-THEORETISCHE SOCIOLOGIE EN DE AFZONDERLIJKE SOCIALE GROEPEN IN HUN VERSCHIEDENHEID

Traditioneel heeft men aan de sociologie, in de ruime zin, twee taken toegekend, enerzijds de ontwikkeling van een sociologische theorie, waarbij in principe diende te worden gestreefd naar een theorie van een zo hoog mogelijk generalisatie-niveau, m.a.w. met een geldigheid zoveel mogelijk los van tijd en plaats, anderzijds het leren kennen en begrijpen van concrete sociale verschijnselen, anders gezegd de studie van het sociale leven van afzonderlijke groepen (het begrip groep hier in zijn brede zin genomen).

Vermoedelijk zullen de meeste sociologen - hiermee, meer of minder duidelijk en bewust, staande in de positivistische traditie - geneigd zijn beide taken te zien als onverbrekkelijk aan elkaar gekoppeld, als twee aspecten van één totale functie. Studie van de concrete sociale werkelijkheid leidt via waarneming, analyse, abstractie enz. tot een bepaald inzicht in de samenhang tussen bepaalde verschijnselen, een stukje theorie. Bij een voortgezet onderzoek van de concrete werkelijkheid kan enerzijds het reeds verworven theoretische inzicht bijdragen tot een beter inzicht in die concrete werkelijkheid, anderzijds zal dit voortgezette onderzoek een hernieuwde toetsing van de theorie, maar in de regel ook een uitbreiding hiervan, betekenen. Zo gaan dan, volgens deze redenering, opbouw van de theorie en de ontwikkeling van kennis en inzicht in de concrete werkelijkheid hand in hand.

In feite liggen de zaken grotendeels anders. Wanneer enerzijds de geïnteresseerde in de (algemene) theoretische sociologie en anderzijds de onderzoeker die in een concrete sociale groep als zodanig is geïnteresseerd, beiden naar dezelfde sociale werkelijkheid kijken, dan kijken ze in wezen naar verschillende zaken. Wanneer een

algemeen theoreticus zich tot een concrete sociale eenheid, b.v. een stad, richt, dan interesseert die stad hem als representant van de algemene sociale categorie van de steden. Tot zijn belangstellingssfeer behoort datgene wat aan die stad aan algemeen "steeds" valt te constateren. Hij zal tot algemene theorieën over het verschijnsel stad - of welk ander verschijnsel ook - zoveel mogelijk los van tijd en plaats, trachten te komen. Wat die stad binnen de categorie van steden aan bijzonders, eigens, vertoont, wat haar van andere steden onderscheidt, is voor hem echter niet wezenlijk belangrijk. Dat eigene is voor hem eigenlijk zelfs maar lastig, omdat het het zicht op het algemeen "steedse" kan verdoezelen. Aan de andere kant staat dan de onderzoeker, die in deze concrete stad als zodanig is geïnteresseerd. Zonder op dit punt op de juiste inhoud van dit begrip nader in te gaan, kan men zijn belangstelling als sociografisch aanduiden. Hij is primair gericht op dit eigene en bijzondere en wil dat leren kennen en begrijpen. Bij dit begrijpen zal een algemene theorie over het verschijnsel stad hem vaak weinig helpen, meestal slechts als een algemene achtergrond. Zelfs als de theoreticus de categorie stad nog weer in een aantal subcategorieën onderbrengt, zal hij hier misschien wel iets, maar niet veel verder mee komen. Aan de andere kant zullen de resultaten van onderzoek naar het concrete, eigene van een bepaalde stad aan de algemene theorie van de stad als sociaal verschijnsel in de regel slechts weinig bijdragen.

Men zou uit het voorgaande misschien de conclusie kunnen trekken dat degene, die zich bezig wil houden met de studie van het kenmerkende van de afzonderlijke groep, in feite theoretisch ongewaagd tegenover zijn studie-object zou staan. Dat zou dan betekenen dat hem bij de waarneming van de betreffende verschijnselen de middelen zouden ontbreken om het wezenlijke van het onbelangrijke te onderscheiden en dat hij een aanknopingspunt zou missen om het waargenomene begrijpelijk te maken, d.w.z. het in zinvolle relatie tot andere verschijnselen te brengen. Het valt niet te ontkennen dat sommige als sociografisch aangeduide studies tot deze conclusie aanleiding lijken te geven. Ze komen boven het niveau van beschrijving niet of nauwelijks uit en de keuze van de vermelde gegevens wordt vaak meer bepaald door traditie en praktische overwegingen

dan door wetenschappelijk verantwoorde maatstaven. Vastgesteld moet worden dat de huidige sociologische literatuur, ook al kan men daarin misschien wel enige aanduidingen vinden, geen duidelijk en systematisch beeld geeft van de wijze waarop de studie van concrete sociale groepen op een wetenschappelijk verantwoorde wijze kan plaatsvinden. Het volgende is een poging om schetsmatig een principiële oplossing aan te geven voor het probleem van de studie van sociale verschijnselen binnen concrete groepen en de plaats van deze studies binnen het geheel van het sociologische bedrijf.

Uitgangspunt hierbij is, dat studie van concrete sociale groepen die meer is dan een richtingloos verzamelen van feiten, altijd betekent vergelijken met andere concrete groepen in dezelfde categorie, om op deze wijze vast te stellen, wat het bijzondere is van de groep waarop men zich richt en, zo mogelijk, om door deze vergelijking te weten te komen waarin dit bijzondere zijn verklaring kan vinden. Men kan natuurlijk met een zeker recht opmerken, dat in elke wetenschap de vergelijking een belangrijke plaats inneemt. In de studie van concrete sociale groepen speelt ze echter een zeer bijzondere rol (1). Ze is niet alleen van betekenis bij de verklaring van de waargenomen verschijnselen, ze bepaalt ook de grenzen en daarmee in belangrijke mate de aard van het onderzoeksobject. De studie van concrete sociale groepen is in dit opzicht slechts met sommige andere wetenschapsgebieden - b.v. de differentieële psychologie (persoonlijksleer, speciale psychologie) - te vergelijken.

Veelal is in het verleden bij onderzoek van sociale groepen de vergelijking zeer gebrekkig gehanteerd, maar anderzijds zijn er auteurs die in dit opzicht goed werk hebben geleverd en zich van de betekenis van vergelijking zeer wel bewust zijn geweest. Toch kan men zich afvragen of ook zij zich volledig gerealiseerd hebben, wat een systematische toepassing van de methode van de vergelijking eigenlijk inhoudt. Een onvoldoende inzicht in de verhouding van het concrete onderzoek tot de algemene sociologische theorie, bevordert misschien door een wat ongenueanceerd positivistisch denken, heeft dit vermoedelijk mede in de hand gewerkt. Wat in feite gebeurt als men groepen van dezelfde categorie vergelijkt, is dat men door de betreffende groepen een "overeenkomstigheidsvlak" trekt. Anders ge-

zegd, men tracht vast te stellen, waarin de groepen die men met elkaar vergelijkt, overeenkomen (wat onder het overeenkomstigheidsvlak ligt) en op welke punten ze verschillen (wat boven het overeenkomstigheidsvlak ligt). Het is duidelijk, dat de vergelijking, als ze juist is, alleen betrekking heeft op hetgeen boven het overeenkomstigheidsvlak ligt (datgene dus waarin ze verschillen) en dat ook in het bijzonder de studie van de groep waarop men zich richt, daarop betrekking heeft. Het overeenkomstigheidsvlak ligt vanzelfsprekend hoger, naarmate men zijn vergelijking beperkt tot een aantal nauw verwante groepen. Wanneer men het bijzondere karakter van een bepaalde Nederlandse universiteit als sociale eenheid onderzoekt tegen de achtergrond van - en vergelijkende met - de Nederlandse universiteiten in het algemeen, zal het overeenkomstigheidsvlak hoger liggen dan wanneer men deze instelling onderzoekt in het kader van de universiteiten van West-Europa.

Het voorgaande verduidelijkt de zojuist gemaakte opmerking dat de vergelijking de grenzen en daarmee in belangrijke mate de aard van het onderzoeksobject bepaalt. Eerst als men door vergelijking met andere groepen het overeenkomstigheidsvlak heeft bepaald, weet men definitief wat voor het onderzoek van belang is. Er is dus geen sprake van dat men bij de studie van een concrete groep "alles" zou moeten behandelen of uit het totaal een willekeurige keuze zou kunnen maken. Ook is duidelijk dat men bij de studie van concrete groepen van een bepaalde categorie niet met een bepaald vast "schema" kan werken. Opgemerkt zij nog dat men zijn onderzoek natuurlijk begint met de voorlopige veronderstelling, dat vergelijking met bepaalde andere groepen verschillen zal opleveren, die een onderzoek van belang zullen doen zijn.

In het algemeen zal bij de studie van een concrete groep een sterke beperking naar tijd en plaats met betrekking tot de groepen waarmee men vergelijkt, optreden. Dit is niet alleen het geval omdat in de meeste gevallen een vergelijking met alle representanten van een bepaalde categorie van groepen tot de praktische onmogelijkheden behoort, maar ook omdat het gezien doel en plaats van onderzoek, zinloos is en verwarrend werkt wanneer men zijn vergelijking te ver uitstrekt. Wanneer men zich bezig houdt met de studie van het bijzondere van een bepaald dorp in Nederland, is het niet doelmatig om in de vergelijking dorpen in Mozambique te betrekken. Een zinvolle vergelijking zal zich dan zelden verder uitstrekken dan tot

andere dorpen in Nederland. Wel kan men natuurlijk concreet onderzoek op een hoger aggregatie-niveau gaan doen, b.v. naar het dorp in West-Europa en dan zal vergelijking met dorpen in de andere delen van de wereld wel zinvol en noodzakelijk zijn (2). Opgemerkt zij hierbij nog dat de verdeling van groepen in categorieën en sub-categorieën natuurlijk in belangrijke mate een subjectief karakter draagt en mee wordt bepaald door de doeleinden van het onderzoek.

Misschien zal men uit hetgeen tot nu toe naar voren werd gebracht, concluderen, dat de onderzoeker van de voor concrete sociale groepen kenmerkende verschijnselen door middel van vergelijking weliswaar tot een duidelijk beeld kan komen van hetgeen hij werkelijk moet onderzoeken en misschien ook wel een verklaring van de onderzochte verschijnselen kan vinden, maar dat hij hierbij blijkbaar toch de hulp van een aanwezig theoretisch apparaat moet ontberen. Hij zou als het ware bij ieder onderzoek van de grond af opnieuw moeten beginnen met zijn vergelijkingen en niet kunnen steunen op wat anderen aan meer algemeen inzicht zouden hebben verkregen. Dit behoeft maar zeer tendele waar te zijn. Iedere vergelijking van enige omvang zal zeker meer algemene inzichten betreffende samenhang van bepaalde verschijnselen opleveren, vooral als men er naar streeft deze te vinden. Wanneer b.v. J.P. Kruijt in zijn nog steeds interessante studie over de onkerkelijkheid, deze onkerkelijkheid in verschillende delen van Nederland met elkaar vergelijkt, leidt deze vergelijking tot de conclusie, dat een vroege en sterke ontwikkeling van een radicale arbeidersbeweging een factor van betekenis is geweest bij het ontstaan van een omvangrijke onkerkelijkheid. Dit stukje generalisatie dat op deze wijze kon worden verkregen, was niet alleen op zichzelf interessant, maar van belang voor het verdere onderzoek op dit gebied. Iemand die zich b.v. meer in details met de ontwikkeling van de onkerkelijkheid bij bepaalde groepen in Nederland wilde bezig houden, zou, met dit elementje van theorie in handen, weliswaar zelf ook wel weer hebben moeten vergelijken, maar hij zou in staat zijn vergelijkingsobjecten beter te kiezen en de vergelijking zélf gericht uit te voeren.

Het verkrijgen van bepaalde generalisaties, van theorieën en be-

grippen op de grondslag van vergelijking van sociale verschijnselen binnen groepen van dezelfde categorie is dus mogelijk en voor een juiste verdere ontwikkeling van het concrete onderzoek wenselijk, ja noodzakelijk. Wat de aard van deze theorieën en begrippen betreft, uit het voorgaande vloeit voort, dat zij een duidelijke beperking zullen kennen naar tijd en plaats. Dit is gezien vanuit het oogpunt van het juiste begrip van de sociale eigenheid van afzonderlijke groepen geen nadeel maar een voordeel. Concrete verschijnselen die de eigenheid van dergelijke groepen bepalen, zijn door hun aard aan plaats en tijd gebonden en men kan ze, in het algemeen, alleen begrijpelijk maken door ze met andere aan plaats en tijd gebonden verschijnselen in relatie te brengen. Men kan dit ook omdraaien en - met enige overdrijving - stellen, dat de waarde van een theorie voor de interpretatie van het bijzondere van afzonderlijke sociale groepen afneemt naarmate ze abstracter wordt. Het is niet onmogelijk dat op dit punt van de redenering bezwaren rijzen. Is het inderdaad noodzakelijk, terwille van het onderzoek van de voor hen kenmerkende verschijnselen die zich bij concrete groepen voordoen, een stuk sociologische theorie te ontwikkelen dat wezenlijk verschilt van de gangbare sociologische theorie, die, idealiter, los staat van tijd en plaats? Het moge dan waar zijn - zo kan men redeneren - dat een algemene abstracte theorie met betrekking van bepaalde categorieën van sociale eenheden, als b.v.: steden, weinig kan bijdragen tot begrip van bijzondere, karakteristieke kenmerken van één bepaalde stad, hiermee is het arsenaal van eventuele verklaringsmogelijkheden van de algemene sociologie als geheel toch voor dit bijzondere dat die afzonderlijke stad kenmerkt niet uitgeput? De algemene theorie, betrekking hebbende op bepaalde categorieën van groepen, is toch maar een onderdeel van deze theorie als geheel? Men zou kunnen stellen, dat - indien deze volmaakt en volledig zou zijn - de algemene theoretische sociologie toch in principe een verklaringsmogelijkheid zou moeten bieden voor alle sociale verschijnselen, met inbegrip van de bijzondere kenmerken van afzonderlijke groepen. Deze redenering lijkt plausibeler dan ze is. In feite is het volledig interpreteren ("reconstrueren" zou men kunnen zeggen) van een stuk concrete sociale werkelijkheid als een samenspel van een groot aantal abstract-theoretische regelmatigheden, een onmogelijkheid. Een po-

ging daartoe, als ze werkelijk het doel zou willen bereiken, zou leiden tot een onontwarbare kluwen van redeneringen, waarin het probleem vrijwel zou verdwijnen, met de zekerheid dat men niet tot een resultaat zou komen. Men doet het dan ook niet. Wanneer men, uitgaande van de algemene theorie, naar een concreet object kijkt, constateert men hoogstens, dat zich in dit concrete object o.a. één of enkele regelmatigheden, die uit de theorie bekend zijn, weerspiegelen. In feite is dat dan een bevestiging van die regelmatigheid, die al was geconstateerd, d.w.z. men bedrijft een beetje algemene theorie.

Wat de onderzoeker van concrete sociale groepen doet - zoals ook blijkt uit geslaagde onderzoeken van die aard - is in wezen geheel iets anders. Hij tracht het - in de regel complexe - concrete verschijnsel dat hij constateert, in relatie te brengen met een ander - in de regel eveneens complex - verschijnsel dat als oorzaak kan gelden. Als elke causale relatie die men meent te kunnen aangeven, heeft een dergelijke relatie in principe een ruimere geldigheid. Acht men haar van voldoende betekenis om van een theorie te kunnen spreken dan is deze vrijwel altijd beperkt naar tijd en plaats. Meestal is er - aansluitende aan de terminologie van Merton - niet eens sprake van een theorie van de "middle range" maar zelfs van de "lower range". Als ze op zichzelf juist is, voldoet deze waarschijnlijk echter juist aan de verklaringsbehoefte die men t.a.v. de betreffende verschijnselen heeft. Als voorbeeld valt te noemen de theorie van Max Weber met betrekking tot de relatie tussen het puritanisme en de ontwikkeling van het kapitalisme. Door tussen beide verschijnselen verband te brengen, tracht Max Weber de bijzondere economisch-structurele situatie in bepaalde delen van Europa te verklaren. Het begrip puritanisme is buitengewoon complex en van een heel andere aard dan de begrippen waarmee men in de algemeen-theoretische sociologie in de regel pleegt te werken. Sociologen zullen in het algemeen - voor zover zij juist is - de constatering van Max Weber wel als een bijdrage tot de sociologische theorie willen beschouwen. Het is echter een stuk theorie dat wel zeer duidelijk gebonden is aan tijd en plaats en daardoor "out of place" is in het gangbare theoretische apparaat van de sociologie. Vooruitlopend op het vervolg van dit betoog, zij hier reeds opgemerkt dat men Webers theorie kan beschouwen als

een bijdrage tot de differentiële sociologie.

Men zal misschien opmerken dat hier, enigszins eenzijdig, van een bepaald type van sociologische theorievorming is uitgegaan en dat, ook met betrekking tot de studie van concrete sociale groepen, de bestaande sociologische theorie niet zonder meer als een eenheid mag worden beschouwd. Dit is natuurlijk in principe wel juist. Zo kan men veronderstellen, dat sommige evolutie-theorieën een zekere bijdrage tot het begrip van het karakter van afzonderlijke sociale groepen zouden kunnen leveren, doordat zij deze zouden kunnen laten zien als representanten van een bepaalde fase in de evolutie. Teveel moet men zich hier echter niet van voorstellen. De bestaande theorieën van dien aard zijn vrijwel zonder uitzondering te globaal van karakter om in dit opzicht veel te kunnen bieden. Zou men het bijzondere van het karakter van Amsterdam als stad willen verklaren, b.v. in vergelijking met Rotterdam, dan helpt de constatering dat Amsterdam een stad is verkerende in het laatkapitalistische tijdperk, niet zo erg veel. Fijnschaliger evolutie-hypothesen kunnen er echter soms mede toe bijdragen, het bijzondere karakter van een bepaalde groep te verduidelijken. Hierbij valt o.a. te denken aan de zgn. "wet van de remmende voorsprong" van Jan Romein, die duidelijk kan maken, waarom bepaalde groepen, bij de ontwikkeling in een zekere richting, afwisselend een voorsprong en een achterstand kunnen vertonen.

Het voorgaande betekent niet, dat de algemene theoretische sociologie voor de onderzoeker van afzonderlijke sociale groepen geen waarde zou hebben. Voor zijn algemeen sociologisch inzicht zal hij zeker redelijk van de algemene theorie op de hoogte dienen te zijn. Deze zal hem in een concreet geval kunnen helpen te onderscheiden wat aan een groep algemeen en wat bijzonder is. Juist omdat ze bij hetzelfde object naar verschillende zaken zoeken (zie hiervoor) vormen hij en de algemeen socioloog elkaars complement. In de algemene theoretische sociologie ontwikkelde begrippen zullen hem te dele van dienst kunnen zijn bij de beschrijving van de bijzondere kenmerken van een groep en een enkele keer zal misschien een stuk theorie hem bij de verklaring van waargenomen verschijnselen kunnen helpen. In het algemeen is dit - zoals gezegd - echter niet

het geval. Als de verhoudingen goed liggen, mag de onderzoeker - ik spreek hier over de gamma-wetenschappen - van de beschikbare theorie verwachten, dat zij hem helpt bij het richting geven aan zijn onderzoek - b.v. bij het onderscheiden tussen essentieel en niet-essentieel - en zij hem een handvat geeft om tot verklaring van de waargenomen verschijnselen te komen. Dat doet de sociologische theorie, zoals zij thans reilt en zeilt, t.o.v. het onderzoek van de afzonderlijke sociale groepen hoogstens op zeer beperkte en gebrekkige wijze. De studie van de sociale groepen in hun verscheidenheid - en hierbij gaat het, zoals duidelijk zal zijn, om de verscheidenheid binnen de categorie waartoe men ze moet rekenen - is theoretisch grotendeels dakloos. Van een poging tot een systematische opbouw van een theorie die voor dit onderzoek relevant is, kan nauwelijks worden gesproken. En dat merkt men in de praktijk.

II. DE BETEKENIS EN DE HUIDIGE SITUATIE VAN DE STUDIE VAN AFZONDERLIJKE SOCIALE GROEPEN

Men kan op de laatste conclusie reageren met een: "So what?". Betekent het grotendeels ontbreken van een theorie waarop de studie van sociale groepen in hun verscheidenheid kan worden gebaseerd niet, dat de (sociaal-) wetenschappelijke gemeenschap hier geen wetenschappelijk brood in ziet? Een eerste voorwaarde voor het ontwikkelen van een theoretisch fundament voor de studie van afzonderlijke sociale groepen in hun verscheidenheid is wel, dat men van mening is dat die studie zelf belangrijk en zinvol is. Moet men uit het gebrek aan belangstelling voor het werken aan dit theoretisch fundament niet afleiden, dat men er van overtuigd is, dat het belang en de zin van het concrete onderzoek, waarvoor het de grondslag zou moeten leggen, niet evident is? Indien een dergelijke collectieve overtuiging zou bestaan - we komen op deze kwestie nog terug - dan zou ze m.i. als onjuist moeten worden gekwalificeerd. Over de functies van het onderzoek van sociale groepen in hun verscheidenheid (kortweg dus het sociografisch onderzoek) zij in het kort het volgende opgemerkt:

a. Wetenschappelijk

Het valt moeilijk te ontkennen, dat het kennen en begrijpen van het bijzondere karakter van een bepaalde sociale groep, in het kader van de categorie waartoe ze behoort, wetenschappelijk gesproken een legitiem probleem oplevert. Als men in het algemeen de sociale wetenschappen - dus het systematisch streven naar kennis van en inzicht in de ons omringende sociale wereld - zinvol acht, dan behoort de studie van afzonderlijke sociale groepen daar eenvoudig bij en dient deze zo goed mogelijk te geschieden. Tal van problemen, ook van brede strekking, zijn zonder deze vorm van onderzoek niet op te lossen.

b. Cultureel

De belangstelling van de gemiddelde mens voor kennis van en inzicht in het sociale leven van afzonderlijke groepen is bijzonder groot. Onze kranten en periodieken en ook radio- en televisie-uitzendingen worden voor een belangrijk deel gevuld met beschrijvingen van het doen en laten van sociale groepen en pogingen tot verklaring er van. Afzonderlijke kerkelijke en religieuze groepen, politieke partijen, volkeren, streek- en buurtgroepen, overheidsdiensten, bedrijven, universiteiten, verenigingen enz. komen voortdurend aan de orde. Men kan zijn bedenkingen hebben tegen de kwaliteit van vele van deze journalistieke produkten, maar ze wijzen zeer duidelijk op een behoefte aan informatie op dit gebied. Opvallend is ook dat destijds de sociografische studies uit de "Amsterdamse school", hoewel vele - o.a. door gebrek aan een theoretisch fundament - duidelijke zwakheden vertoonden, relatief grote aantallen lezers trokken.

c. Dienstverlenend

Wanneer het gaat om kennis en inzicht ten behoeve van bepaling en uitvoering van beleid, in het algemeen ten behoeve van bewust ingrijpen of eventueel het nalaten daarvan, dan vraagt men in een zeer groot deel van de gevallen, vermoedelijk in verreweg de meerderheid er van, in wezen om informatie over concrete sociale eenheden. Wanneer men wil weten waarom om Zuid-Limburg de criminaliteit opvallend hoog is, dan vraagt men niet om abstracte theorieën over misdaad als maatschappelijk verschijnsel, maar om de concrete situatie en haar oorzaken bij deze bevolkingsgroep. Als men vraagt naar de aard van het vrije tijdsgebruik, dan vraagt men naar dit vrije tijdsgebruik en naar de achtergrond daarvan in een concrete situatie in een groter of kleiner geheel.

Ondanks de belangrijke functies die het principe dus heeft, is de huidige stand van zaken met betrekking tot het onderzoek van sociale groepen in hun verscheidenheid in Nederland niet gunstig, in de universitaire wereld niet en daarbuiten niet. Het in de twintiger en dertiger jaren met groot enthousiasme door de leerlingen van Steinmetz begonnen sociografisch onderzoek, had na de oorlog zijn élan reeds grotendeels verloren. In de sociologische studierich-

tingen die na de oorlog ontstonden, nam de sociografie geen of slechts een zeer bescheiden plaats in. Van een voortzetting van sociografisch onderzoek in de Amsterdamse traditie, in een omvang die ook maar enigszins in verhouding stond tot de grote uitbreiding die het onderwijs in de sociale wetenschappen in het algemeen in Nederland onderging, was geen sprake.

In de dertiger jaren, in de oorlog en kort daarna, was een aantal sociografen van de "Amsterdamse school" terecht gekomen in het onderzoek ten behoeve van plaatselijke en provinciale organen en van de rijksoverheid. Het betrof vooral onderzoek ten behoeve van de ruimtelijke ordening maar ook voor andere doeleinden. Hun werk vond in het algemeen waardering en het is opmerkelijk, dat de termen "sociografie" en "sociografisch" op het ogenblik nog het meest in verband met dit toegepaste onderzoek en de daarop gerichte instituten worden gebruikt. Het staat er echter met dit soort van toegepast onderzoek in het algemeen niet goed voor en het heeft dan ook geen hoge reputatie. Het onderzoek beperkt zich meestal tot het, al dan niet met behulp van vragenlijsten, bijeenbrengen van een aantal statistische gegevens, die soms niet, soms wel, op een bepaalde wijze met elkaar worden gecorreleerd, vaak zonder dat duidelijk is wat men hiermee wil bereiken.

Van het karakteriseren van een bepaalde eenheid komt in de regel al heel weinig terecht - vergelijking met andere eenheden van dezelfde categorie is zelden meer dan uiterst summier - en van pogingen om de bijzondere kenmerken begrijpelijk te maken nog minder. Illustratief voor de zwakke positie van het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek voor het beleid is de plaats die het inneemt bij het streekplanwerk. Ziet men de uiteindelijke stukken voor deze plannen, dan is het sociaal-wetenschappelijk gedeelte meestal gering van omvang en mager van inhoud. Ten dele wordt de positie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek natuurlijk bepaald door de plaats die de planning- en beleidsorganen er aan toekennen, maar zeker daardoor niet alleen. Wordt aan jonge, intelligente medewerkers van een met beleidsonderzoek belast instituut expliciet gevraagd een bepaalde samenleving te karakteriseren en haar bijzondere kenmerken begrijpelijk te maken, dan kan men meemaken, dat zij er feitelijk geen idee van hebben hoe ze een dergelijk onderzoek zouden moeten aanpakken.

Wanneer inderdaad de studie van sociale groepen in hun verscheidenheid zo zinvol is als hiervoor werd betoogd, dan kan men zich afvragen waarom dit onderzoek in een zo weinig verheugende situatie verkeert.

Wat Nederland betreft, kan worden opgemerkt, dat de start die Steinmetz aan de sociografie gaf weliswaar het enthousiasme van zijn leerlingen opwekte en ook in het buitenland, met name in Duitsland, een zekere weerklank vond, maar dat ze noch theoretisch, noch methodisch een duidelijke grondslag meekreeg. Ten dele kan men dit toeschrijven aan de zeer zware nadruk die Steinmetz legde op de inductie, hetgeen zijn uitdrukking vond in de gedachte, dat men bij de beschrijving van een concrete sociale groep vrij moest zijn van elke theoretische preoccupatie. Het is duidelijk, dat deze gedachte stoelde op een nogal rigoureuus positivistisch gerichte benadering van de sociale wetenschappen. De studie van concrete objecten vervulde in deze gedachtengang de functie van het verzamelen van "feiten" waarop dan de algemene sociologie haar theorieën kon opbouwen. Deze opvatting, waarin Steinmetz in de internationale sociaal-wetenschappelijke wereld van zijn tijd natuurlijk niet alleen stond, betekende een belangrijke barrière voor het denken over de eigen grondslagen van de studie van concrete sociale groepen als zelfstandig deel van het sociaal-wetenschappelijk bedrijf. Al was ook bij Steinmetz de praktijk veelal minder hard dan de zuivere positivistische leer, het lijdt geen twijfel dat deze uitgangspunten de ontwikkeling van de sociografie, zeker op de lange duur, hebben geschaad. Ze hielden het gevaar in van de ontwikkeling van het onderzoek tot pure "fact finding", zonder een sociologische inhoud van betekenis. Bovendien was Steinmetz zelf in de eerste plaats ethnoloog. Behalve in zijn colleges heeft hij zich met sociografisch werk weinig bezig gehouden, zodat hij in zijn eigen werk met de vraag hoe de sociografie haar eigen vorm moest vinden, niet dagelijks werd geconfronteerd.

In de praktijk van zijn colleges sociografie gaf Steinmetz natuurlijk wel iets - in bepaalde opzichten zelfs veel - waar zijn leerlingen iets aan hadden, maar systematisch was het niet. Toen ze zelf aan het werk gingen, moesten ze grotendeels hun eigen weg zoeken. De goeden lukte dat min of meer, de zwakkeren kwamen niet verder dan een weinig gerichte verzameling van feiten waaruit

- o.a. weer door het ontbreken van voldoende vergelijking - zelfs een duidelijk beeld van de betreffende groep niet naar voren kwam. Verschillende van deze studies leverden een gemakkelijk aanknopingspunt voor Van Doorn toen hij zijn banvloek over de sociografie uitsprak (3).

Een belasting voor de sociografie vormde, zeker op langere termijn, haar ontstaan uit de (sociale) geografie. Als gevolg hiervan viel, zowel in het onderwijs van Steinmetz als in het onderzoek van zijn leerlingen, de nadruk zeer sterk op historisch-geografische groepen. Dit type van sociale groepen was - en is - op zichzelf als onderwerp van sociografisch onderzoek zeker interessant en belangrijk, maar de eenzijdige belangstelling in deze richting had ten gevolge dat voor velen, zowel onder de beoefenaars van de sociale wetenschappen als onder buitenstaanders, de sociografie toch werd beschouwd als een soort aardrijkskunde, zij het dan met een sociologisch bijmaakje. Het besef, dat de studie van afzonderlijke groepen van alle categorieën, van schoolklassen en van de bevolkingen van bejaardentehuizen, evengoed als van voetbalclubs en secten, tot het werkterrein van de sociografie behoorde, bestond in onvoldoende mate. Toen na de oorlog vooral de belangstelling voor andere categorieën van groepen dan de historisch-geografische groeide, miste de sociografie grotendeels de aansluiting bij deze nieuwe ontwikkeling.

Geconstateerd moet worden dat ook internationaal de voorwaarden voor de ontwikkeling van een theoretisch en methodologisch goed gefundeerd onderzoek van concrete sociale groepen niet in alle opzichten gunstig waren. Van de "groten" onder de vooroorlogse Europese sociologen kan eigenlijk alleen Max Weber worden genoemd als iemand die sterk in de studie van concrete groepen was geïnteresseerd en zich ook met de fundamentele aspecten van deze studie heeft bezig gehouden (4). Een zekere aanzet tot systematische benadering van de studie van groepen in hun verscheidenheid gaf Weber door de ontwikkeling van de conceptie van de ideale typen. Deze ideale typen waren, zoals bekend, "modellen" van bepaalde sociale verschijnselen. Ze waren ontleend aan concrete vormen waarin deze verschijnselen zich in de werkelijkheid voordeden. Ze waren echter "gezuiverd", d.w.z. ontdaan van de bijzondere kenmerken van de concrete gedaante waarin ze zich bij verschillende groepen voordeden. Deze vorm van

abstractie ging echter bepaald niet zo ver dat de typen los werden gemaakt van tijd en plaats. Vergelijking van een bepaalde concrete groep met het betreffende ideale type zou het bijzondere van de afzonderlijke groep met betrekking tot het verschijnsel in kwestie naar voren brengen, waarna daarvoor dan een verklaring kon worden gezocht. Het gaat hierbij dus in wezen om een bijzondere vorm van vergelijking. Men kan de betekenis van de gedachte van Max Weber niet ontkennen, maar met moet constateren, dat deze maar een zeer gedeeltelijke oplossing geeft voor het probleem van de studie van concrete sociale groepen. Uitgewerkt en toegepast is deze gedachte dan ook maar in beperkte mate, mede ongetwijfeld door Weber's vroege dood en de tijdelijke ondergang van de sociologie in Duitsland door de opkomst van de Nazisme. Verbindingen tussen de ideeën van Weber en die van Steinmetz zijn nooit gelegd, ook door hen zelf niet.

Al heel weinig gunstig voor de studie van de sociale groepen in hun verscheidenheid was de hoofdstroom in het Amerikaanse sociologisch onderzoek, de "new sociology", zoals die zich in de VS sinds het eind van de twintiger jaren ontwikkelde, welke waarde men er overigens ook aan mag toekennen. Vooral na de oorlog heeft deze in Europa en elders in de wereld een voorbeeldfunctie vervuld. Men kan - zeker niet zonder reden - stellen, dat de bloeitijd van de "new sociology" - jonge sociologen zal de term misschien al onbekend in de oren klinken - voorbij is. Vanuit theoretisch sociologisch oogpunt is dit zeker het geval. In de eerste plaats zij opgemerkt dat het hier vooral gaat om haar invloed in de afgelopen decennia en deze is ongetwijfeld enorm groot geweest. In de tweede plaats moet men constateren dat ze bij het feitelijke onderzoek ook nu nog een zeer belangrijke, ja misschien overwegende rol speelt, al is dat gedeeltelijk vermoedelijk bij gebrek aan beter. Ze verdient hier dus een enigszins uitvoerige aandacht.

Het meest kenmerkende voor de buitenstaander van deze vorm van onderzoek is het verzamelen van gegevens door individuele respondenten te benaderen met formele vragenlijsten. De hierdoor verkregen gegevens betreffende bepaalde sociale kenmerken van de onderzochten lenen zich voor mathematisch-statistische verwerking, met name voor de berekening van de mate van correlatie tussen de verschillende waargenomen kenmerken.

De nadruk die bij deze vorm van onderzoek ligt op het "field work" betekent een schijnbare overeenkomst met de Nederlandse sociografie en sommige Nederlandse sociografen hebben - ten onrechte - deze onderzoeksvorm aanvankelijk dan ook wel gezien als een soort van Amerikaanse sociografie. Ze is eerder het tegendeel. In de eerste plaats richt ze zich in wezen niet op sociale groepen maar op bepaalde sociale kenmerken van een aantal individuen. Het verband van deze "social traits" met het eigene in de onderlinge sociale verhoudingen van individuen als lid van een groep en de gevolgen daarvan voor hun voelen, denken en handelen, komt in het onderzoek in principe niet aan de orde. De "social traits" verwijzen natuurlijk naar relaties met anderen maar ze worden behandeld als individuele kenmerken. Dit laatste houdt verband met een tweede kenmerk van dit onderzoek, nl. dat het berust op de veronderstelling dat men door het onderzoeken van een naar aantal, en meestal ook naar plaats, beperkt aantal individuen tot uitkomsten kan komen, die in vergaande mate generaliseerbaar zijn. Wat men in San Francisco vindt, geldt ook voor New-York. Het is een vorm van onderzoek die beoogt tot de algemene theorie bij te dragen en daarbij uitgaat van de veronderstelling, dat in de "global society" als geheel waarin men werkt, t.a.v. bepaalde wezenstrekken een hoge mate van overeenstemming bestaat. Dit wordt dan uitgedrukt in de aanname dat althans de Westerse maatschappij is te kenmerken als een "mass society" met een "mass culture". In de eerder gebruikte terminologie uitgedrukt, betekent dit, dat men door de Westerse maatschappij als geheel een zeer hoog gelegen overeenkomstigheidsvlak meent te kunnen leggen. Er zijn in het gebied van de Westerse wereld - met name ook in Amerika - natuurlijk een aantal groepen en groepjes te vinden die zo wezenlijk aan de omgeving afwijken, dat ze met geen mogelijkheid tot die "mass society" vallen te rekenen. Men heeft hiervoor een merkwaardige oplossing gevonden. Men duidt ze aan als "folk societies" en zet ze buiten de sociologie. Het onderzoek er van beschouwt men als het terrein van de culturele anthropologie. Er is zelfs een neiging om alle studies van afzonderlijke groepen, ook al maken ze deel uit van de "normale" Amerikaanse maatschappij, als culturele anthropologie aan te duiden, al trachten de auteurs van dergelijke studies vaak een zekere generaliseerbaarheid te suggereren, o.a. door een op algemeenheid duidende ge-

fingeerde naam voor de onderzochte (locale) groep te kiezen (Middle Town, Plainville e.d.).

Deze hier wat kort - en daardoor ongetwijfeld wat gechargeerd - weergegeven vorm van sociologisch onderzoek, heeft ook in Amerika zelf (misschien moet men zeggen, met name in Amerika) kritiek gevonden en wel in toenemende mate. Dit type van sociologie zonder meer gelijk te stellen aan de Amerikaanse sociologie, zou dan ook niet juist zijn. Wie echter de Amerikaanse sociologische tijdschriften van de laatste tientallen jaren doorbladert, moet aan de andere kant vaststellen dat dit soort van onderzoek het gezicht van de Amerikaanse sociologie in hoge mate heeft bepaald. Toch bleek al vrij spoedig, dat één van de pretenties van de "new sociology" moeilijk viel vol te houden. Juist door toenemend onderzoek bleek de mate van generaliseerbaarheid van de uitkomsten, die men bij een bepaald onderzoek vond, vaak slechts betrekkelijk gering te zijn. Herhaalde men hetzelfde onderzoek elders, dan bleken de uitkomsten veelal in belangrijke mate af te wijken van die van het eerdere onderzoek. Een voorbeeld hiervan in Nederland was het onderzoek van A.W. van den Ban, Boer en Landbouwvoorlichting, 1963. Van den Ban moest, onverwacht, tot de conclusie komen dat het verband tussen bepaalde sociale kenmerken van boeren en de geneigdheid om de adviezen van de landbouwvoorlichting te aanvaarden, dat hij in het ene dorp had gevonden, van dat in een ander dorp in belangrijke mate afweek. De belangrijkste achtergrond van deze vaak betrekkelijk geringe mate van generaliseerbaarheid is, dat men door het aanvaarden van het bestaan van een "mass society" en een "mass culture" de aanwezigheid van een grote mate van verscheidenheid tussen groepen van eenzelfde categorie, met name van een historisch bepaalde verscheidenheid van cultuur, in de Westerse wereld negeerde; dat men, zoals gezegd, zijn overeenkomstigheidsvlak veel te hoog legde. Wanneer niet of maar in beperkte mate op de generaliseerbaarheid van de verkregen uitkomsten bij deze vorm van onderzoek mag worden vertrouwd, verliest ze een groot deel van haar veronderstelde waarde. De uitkomsten betekenen dan in feite niet meer, dan dat men vaststelt dat bepaalde categorieën van individuen (geen sub-groepen), zoals leeftijdscategorieën, inkomenscategorieën, om enkele eenvoudige voorbeelden te noemen, binnen de populatie waaruit men zijn steekproef heeft getrokken, het te onderzoeken kenmerk in verschillende mate bezitten. Dat kan om verschillende

redenen nuttig zijn om te weten, maar de bijdrage aan de ontwikkeling van de algemene theoretische sociologie, die daardoor wordt geleverd, is slechts van beperkte betekenis.

Het is moeilijk na te gaan hoeveel sociologen nog op het standpunt staan dat deze vorm van onderzoek de weg is tot ontwikkeling van de sociologie, zoals ooit ongetwijfeld velen deden. Een feit is echter wel, dat in het algemeen degenen die zich in Nederland in de praktijk met sociologisch onderzoek bezig houden, er nog toe neigen als vanzelfsprekend het gebruik van de formele vragenlijst als het (enige) middel te zien om hun materiaal te verzamelen en hun eventuele hypothesen te toetsen en ook niet goed te weten wat ze zonder die vragenlijst zouden moeten beginnen. Bij de aankomende generatie van sociologen bestaat zeker een groeiende weerstand tegen de "Amerikaanse" sociologie en haar wijze van onderzoek. Tot een zich duidelijk aftekenende nieuwe weg voor het sociaal-wetenschappelijke onderzoek heeft dit, ondanks pogingen in die richting, nog niet geleid. Op te merken valt, dat in dit opzicht ook de "Frankfurter Schule" geen nieuwe perspectieven heeft geboden. Hoe het ook zij, de "new sociology" is niet bedoeld geweest om kennis en inzicht te verkrijgen in de verscheidenheid van het sociale groepsleven, en zou daaraan ook weinig kunnen bijdragen. Ze betekent in haar oorsprong - het aanvaarden van het bestaan van een "mass society" en een "mass culture" in de Westerse wereld (5) - zelfs in belangrijke mate een ontkenning van het bestaan van verscheidenheid. Het is duidelijk, dat het overheersen van deze wijze van sociologie-beoefening, ook in Europa en in het bijzonder in Nederland, in de periode na de oorlog het ontwikkelen van een theorie en een methode die de grondslag zou kunnen vormen van de studie van het sociale leven in zijn verscheidenheid sterk heeft belemmerd. Men moet aannemen, dat dit elders, met name in Amerika zelf, ook het geval is geweest. Opvallend is dat de zgn. "Chicago School" waarvan Robert E. Park eens de ziel was en die, zowel wat de tijd van haar ontwikkeling als wat haar benadering van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek betreft, duidelijke parallellen vertoont met de Amsterdamse sociografische school, na de ontwikkeling van de "new sociology" haar plaats in de Amerikaanse sociologie niet heeft weten te handhaven (6).

Naast de hiervoor genoemde zouden nog een aantal andere factoren

te vermelden zijn, die, met name ook in Nederland, hebben bijgedragen tot de weinig bevredigende ontwikkeling van de studie van de sociale groepen in hun verscheidenheid en van de theoretische en methodische grondslagen daarvoor.

Het is zeker niet zo, dat men deze ontwikkeling zou moeten toeschrijven aan een geringe wetenschappelijke of maatschappelijke relevantie van deze vorm van onderzoek.

III. DIFFERENTIELE SOCIOLOGIE; EEN OMSCHRIJVING

Het voorgaande leidt tot de conclusie, dat het enerzijds wenselijk is de studie van sociale groepen in hun verscheidenheid tot hernieuwde groei te brengen en dat het anderzijds noodzakelijk is hiervoor de theoretische en methodische grondslagen systematisch te ontwikkelen. Dit laatste betekent dus in de eerste plaats de ontwikkeling van een in wezen nieuw element in de sociologische theorie - ook al zijn hier zeker heel wat verspreide aanzetten voor te vinden - dat zich ten doel stelt, zoals dit eerder werd aangeduid, het onderzoek naar de groepen in hun verscheidenheid richting te geven en een handvat te bieden voor de verklaring van de waargenomen verschijnselen. Dit onderdeel van de sociologie kan, gezien deze doelstelling, worden aangeduid als differentiële sociologie. De differentiële sociologie moet dus in principe duidelijk worden onderscheiden van het concrete onderzoek van de afzonderlijke groep zelf. Dit laatste kunnen we sociografie blijven noemen, al is uit het voorgaande wel gebleken dat dit niet het als zodanig aanvaarden betekent van alles wat onder de naam sociografie naar buiten is gebracht en nog wordt gebracht. Uit enkele opmerkingen in het voorgaande valt af te leiden, dat (goed) sociografisch onderzoek als "bijproduct" soms stukjes differentieel sociologisch inzicht, of althans aanzetten daartoe, kan opleveren. Systematisch onderzoek, bewust gericht op theorievorming, is voor de ontwikkeling van de differentiële sociologie echter noodzakelijk.

De differentiële sociologie vormt dus een deel van de sociologische theorie dat echter - zoals duidelijk is - afwijkt van hetgene dat in de regel als zodanig wordt gepresenteerd. Ter illustratie hiervan moge het volgende dienen. In een uitvoerig college-dictaat heeft schrijver dezes getracht een - voorlopig - overzicht te geven van hetgeen zoal in een differentiële sociologie aan de orde

diende te komen. Het bleek dat van hetgeen daar is behandeld, niets of vrijwel niets is terug te vinden in de gangbare leer- en handboeken van de sociologie, waarmee onze studenten plegen te werken. Wil men een definitie van differentiële sociologie, dan kan men deze omschrijven als dat deel van de sociologie dat zich richt op het zoeken van regelmatigigheden - waarvan de geldigheid in de regel duidelijk is gebonden aan tijd en plaats - die in het bijzonder kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van de theoretische en methodologische grondslagen van de studie van sociale groepen in hun verscheidenheid.

IV. ALGEMENE OORZAKEN VAN VERSCHEIDENHEID

In het voorgaande is reeds aangeduid, dat de differentiële sociologie in het algemeen zal werken met theorieën met een relatief lage generalisatiegraad. Dit neemt niet weg, dat er met betrekking tot de differentiële sociologie sprake is van een aantal fundamentele problemen van algemene aard die de aandacht vragen. Het gaat hierbij in wezen om de vraag, waarom "überhaupt" verscheidenheid tussen groepen van een zelfde categorie kan ontstaan. Niet het enige en niet het volledige, maar wel een belangrijk antwoord op die vraag is, dat voor een zelfde probleem waarvoor verschillende groepen staan meer dan één oplossing mogelijk is, doch dat de "keuze" die men bij de oplossing maakt, wel voor de toekomst duidelijke en veelal zeer verstrekkende gevolgen heeft. Zuiver deterministisch redenerend kan men natuurlijk stellen dat er van een keuze geen sprake is (vandaar de aanhalingstekens). Zonder hier verder op de hopeloze discussie over determinisme en voluntarisme in te gaan, kan worden opgemerkt, dat bij de "keuze" van een oplossing steeds factoren zullen meespelen, die ten principale sociologisch niet volgbaar of interpretabel zijn en in die zin als "toeval" moeten worden aangeduid. Toeval in deze zin kan echter belangrijke sociale gevolgen hebben en de opeenvolgende consequenties zijn dan meestal weer geheel of grotendeels wel voor sociologische analyse vatbaar. Toeval - zo opgevat - kan vooral van invloed zijn wanneer de samenleving zich in een labiele situatie bevindt (sociale crisis), en daardoor factoren die in een stabiele situatie misschien weinig invloed zouden hebben, de balans in een bepaalde richting kunnen doen doorslaan. De vorm waarin dit doorslaggevend toeval zich voordoet, is dikwijls die van de zogenaamde grote persoonlijkheid, maar het kan zich ook in eindeloos veel andere vormen demonstreren. Een schoolvoorbeeld van een ontwikkeling als hierboven beschreven (ik heb het o.a. gebruikt in mijn bijdrage tot het

"Speculum Langemeijer" (7)) vond ik in twee aan elkaar grenzende, in feite in elkaar overlopende, dorpen in Noordoost-Groningen. In het ene, Finsterwolde, is thans de arbeidersbevolking vrijwel volslagen communistisch, in het andere, Oostwold, rechtskerkelijk (Gereformeerd of orthodox Nederlands Hervormd). De sociale en economische structuur van de beide dorpen is al eeuwenlang dezelfde en van ver in her verleden teruggaande levensbeschouwelijke verschillen is geen sprake. In de tweede helft van de 18de eeuw kwamen beide dorpen in de ban van een kerkelijk-religieuze crisis, zich uitende in een strijd tussen Piëtisten (in hoofdzaak arbeiders en andere kleine luyden) en Verlichten (in hoofdzaak grote boeren). Deze voortslepende crisis had in beide dorpen lange tijd praktisch eenzelfde verloop, hetgeen betekende dat de arbeiders in het algemeen in de kerk niet vonden wat ze zochten. Dit duurde totdat aan weerskanten twee geheel verschillende "grote persoonlijkheden" ingrepen, nl. een ds. Gravemeijer aan de ene kant en Domela Nieuwenhuis aan de andere kant. Opgemerkt zij, dat de verschillende richtingen waarin beide dorpen zich daarna ontwikkelden, nu volkomen gestabiliseerd zijn en zich binnen afzienbare tijd niet weer laten ombuigen. Dat de gang van zaken aan weerskanten verreikende gevolgen voor het sociale leven in het algemeen heeft gehad, behoeft geen betoog.

Men kan - als men wil - de in het voorgaande genoemde mogelijkheid om voor eenzelfde probleem verschillende oplossingen te vinden, ook zien als een bijzonder aspect van een meer algemeen verschijnsel, in eerste instantie, misschien wat vaag, aan te duiden als de grote mate van plooibaarheid van het sociale leven. Hierdoor is het mogelijk dat sociale groepen van eenzelfde categorie, bestaande binnen het kader van dezelfde "global society", b.v. binnen een laat-kapitalistische, pluriforme maatschappij, in staat zijn hun samenleving op te bouwen uit aanzienlijk verschillende combinaties van de sociale elementen, zonder dat sprake is van desintegratie of van duidelijke disfunctionaliteiten. Het gaat bij de betreffende groepen in het algemeen niet - althans niet alleen - om verschillen met betrekking tot bijkomstigheden, maar ook om zeer wezenlijke verschijnselen, die een belangrijke rol spelen in het leven van de betrokken bevolking.

Het voorgaande betekent geen ondermijning van de these dat alle sociale verschijnselen onderling samenhangen, wel een bezwaar tegen een wat men zou kunnen noemen te absolute en te centralistische opvatting van deze these. Dit bezwaar geldt dan o.a. de gedachte dat - afgezien van bijkomstigheden en bepaalde "lags" - de gedaante waarin de verschillende elementen van het groepsleven zich voordoen, in feite wordt bepaald door hun functie t.o.v. het geheel. Het voorgaande is ook strijdig met elke vorm van mono-causale verklaring van het sociale leven. Men zou kunnen stellen, dat de samenhang ontstaat door een zeker samengroeien en een zekere integratie van aanwezige - oude en nieuwe - sociale elementen, waarbij wel een zekere aanpassing van die elementen t.o.v. elkaar optreedt, zonder dat er echter sprake is van een strakke ordening en van een vormbepaling van de elementen door de werking van één bepaalde (onbewuste) doelstelling of één oorzaak. Bij de groei van deze samenhang kan sprake zijn van een gewichtsverschil tussen de verschillende elementen in het samenspel binnen het geheel, maar dit gewichtsverschil kan wisselen. Het hier gestelde betekent ook dat, ondanks de gegroeide samenhang, de afzonderlijke elementen een zekere mate van zelfstandigheid t.o.v. elkaar kunnen, en veelal zullen, behouden. Bepaalde elementen kunnen daardoor in een bepaalde periode een ontwikkeling vertonen, die op zichzelf misschien zeer wel is te verklaren, maar die niet aangepast is aan de situatie van de groep als geheel op dat ogenblik. Een dergelijke ontwikkeling kan, als gevolg van de anderzijds toch weer bestaande samenhang, als een breekijzer in de groep gaan werken, anders gezegd, ze kan leiden tot een sociale verandering op een breed terrein.

Het voorgaande houdt o.a. in, dat allerlei elementen van het sociale leven die in het verleden zijn gegroeid, in een latere fase kunnen blijven voortbestaan, ook al zouden zij, als ze er al niet waren, in die fase, niet, of althans niet in deze vorm, zijn ontstaan. Ze kunnen dan toch in die latere situatie een belangrijke rol in het sociale leven spelen. Hun aanwezigheid kan mede begrijpelijk maken, waarom binnen een bepaald groter geheel groepen van eenzelfde categorie aanzienlijk kunnen verschillen. Elementen die duidelijke verschillen tonen kunnen primair zowel een cultureel, een structureel, als een functioneel karakter dragen. Hierbij zij - wellicht ten overvloede - opgemerkt, dat ook materiële vormen die een

uitdrukking zijn van de verhoudingen in het verleden - zoals op het platteland verkavelingsvormen en nederzettingsvormen - in dit opzicht een rol kunnen spelen.

De hiervoor gegeven beschouwingen bevatten voor sociologen en ook voor historici (het toeval is bij de historici kind aan huis) misschien niet zoveel nieuws. Een feit is echter wel, dat in een groot deel van de sociologische wereld aan het hier naar voren gebrachte in de laatste tientallen jaren weinig aandacht is besteed. Het geeft, globaal en niet volledig, aan waardoor, als gevolg van in hoofdzaak interne ontwikkelingen, groepen van een zelfde categorie kunnen (gaan) verschillen.

Behalve door primair als intern te beschouwen factoren, kan differentiatie teweeg worden gebracht door externe factoren. Van oudsher is, zoals bekend, in dit opzicht veel aandacht besteed aan invloeden van fysisch-geografische aard. Beslissend zijn deze zelden. Ze laten in de regel keuzemogelijkheden open, d.w.z. ze zijn conditionerend van aard. Het effect ervan is afhankelijk van allerlei aspecten van het groepsleven zelf, b.v. van het niveau van de economische ontwikkeling. Hun effect is vooral duidelijk in historisch-geografische groepen (streekgroepen, bloedverwantschappelijke groepen, naties) maar daar niet alleen. De invloed van de fysisch-geografische factoren is belangrijk genoeg om niet alleen uitvoerig aandacht te vragen van de sociale geografie, maar ook van de differentiële sociologie. Hier moge worden volstaan met deze opmerkingen.

Als een gedeeltelijk externe factor die differentiatie teweeg kan brengen, dient te worden genoemd de variërende samenstelling van groepen van een zekere categorie uit personen met bepaalde eigenschappen. Het kan hierbij gaan om aangeboren eigenschappen - althans pre-disposities daartoe - en verworven eigenschappen. In de Westerse wereld, waar nu al eeuwenlang een min of meer omvangrijke migratie aan de gang is, is nauwelijks een nederzetting te vinden die, wat de samenstelling van haar bevolking betreft, niet in belangrijke mate door vestiging en vertrek is beïnvloed. Zowel vestiging als vertrek zijn in de regel op een bepaalde wijze selectief. Het vaststellen van de aard van deze selectie is op zichzelf al geen eenvoudige zaak, laat staan het effect er van. Vestiging en

vertrek zijn meestal bestudeerd vanuit hun betekenis t.o.v. een bepaalde regionale groep. Niet alleen echter dergelijke groepen als geheel, maar allerlei specifieke groepen binnen een bepaalde regio kunnen in het bijzonder een belangrijke differentiërende invloed van migratie ondervinden. Over het effect van de samenstelling van groepen uit individuen met verschillende eigenschappen en met name van de invloed van de migratie op de differentiatie tussen sociale groepen, is wel wat bekend, maar ook veel onbekend (8). Het dient zeker een onderwerp te zijn van de differentiële sociologie. Dat het effect soms groot is, lijdt geen twijfel. Opgemerkt zij, dat ook de vorm waarin de migratie tot stand komt vermoedelijk van belangrijke betekenis is. Zo lijkt het effect van groepsmigratie op de ontvangende groep belangrijk anders te zijn dan dat van individuele migratie (9).

Eveneens ten dele van interne en ten dele van externe aard zijn de omvang en de - daarvan wel te onderscheiden - groei dan wel teruggang van het ledental van groepen. Dat verschil in omvang van groepen van eenzelfde categorie in velerlei opzicht tot onderscheid leidt, is wel duidelijk, maar een nauwkeurig beeld van de differentiërende invloed die er van uitgaat, hebben we niet. Zeker lijkt wel, dat de verschillen die hieruit voortvloeien naar tijd en plaats uiteenlopen.

Ook van de mate van groei, c.q. achteruitgang, staat wel vast dat hiervan een differentiërende invloed kan uitgaan en ook hier kan worden opgemerkt dat we van de gevolgen van de verschillen in dit opzicht maar een beperkt beeld hebben. Wat de verschillen naar tijd en plaats in dit opzicht betreft, het is van betekenis er op te wijzen, dat de waardering - en vermoedelijk ook reeds daardoor het effect - van groei of teruggang in de tijd verschilt. Men denke b.v. aan de anti-groei-gevoelens, die in de jongste tijd bij verschillende gelegenheden vielen op te merken.

V. DIFFERENTIEEL-SOCIOLOGISCH ONDERZOEK

De hiervoor besproken algemene achtergronden van het ontstaan van differentiatie vragen bij de ontwikkeling van een differentiële sociologie zeker om nadere beschouwing en nader onderzoek. De nadruk bij het differentieel-sociologisch onderzoek zal echter vooral dienen te liggen op het vaststellen van regelmatigheden die dichter bij de concrete sociale werkelijkheid liggen dan deze algemene achtergronden, ook al zullen ze daarvan natuurlijk niet los staan. Wanneer men b.v. vaststelt, dat het verschijnsel migratie aanleiding kan geven tot differentiatie tussen groepen van een bepaalde categorie, dan heeft een sociograaf die zich afvraagt welke mogelijke invloed migratie zou kunnen hebben gehad op de ontwikkeling van het bijzondere karakter van een bepaalde bevolkingsgroep, b.v. een dorp of stad in Nederland, aan een dergelijke algemene regel nog niet zoveel. Om aan zo'n concreet onderzoek voldoende richting te geven en om voldoende verklarende potentie te verkrijgen, zal deze regel aanzienlijk moeten worden verfijnd, hetgeen in de eerste plaats wil zeggen, beperkt naar plaats (b.v. tot West-Europa) en tijd (b.v. de laatste 250 jaar). Meestal zal dit betekenen, dat de verschijnselen die binnen een dan te formuleren regelmatigheid worden betrokken, van een min of meer complexe aard zullen zijn. Het onderzoek kan plaats hebben op verschillende aggregatie-niveaus, bij kleine groepen, maar ook bij grote samenhangende eenheden. Tenslotte is ook het onderzoek naar de aard en de oorzaken van de verscheidenheid tussen het deel van de mensheid dat in het Algemeen Menselijk Patroon van Jan Romein bleef steken en de Westerse wereld die daar op een bepaald ogenblik uitschoot, een differentieel-sociologisch probleem, evengoed als dat naar de vraag waarom eigenlijk alleen het Christendom en niet de andere wereldgodsdiensten het verschijnsel kerk kennen. Ook het aantal groepen uit een bepaalde (sub-)categorie, dat men in zijn onderzoek betreft, kan variëren.

Dat ook het tijdvak waarover het onderzoek zich uitstrekt kan verschillen, is duidelijk en blijkt trouwens reeds uit het voorgaande. Het karakter van het differentieel-sociologisch onderzoek, zoals hiervoor ten dele reeds werd aangeduid, kan - met name ter onderscheiding van de onderzoeksvorm die primair berust op het gebruik van formele vragenlijsten - in het kort als volgt worden samengevat:

- a. De differentiële sociologie richt zich op groepen als zodanig, d.w.z. op gehelen van individuen die zich kenmerken door bepaalde onderlinge relaties, niet op de sociale kenmerken van afzonderlijke individuen. Dat de differentiële sociologie zich wel kan interesseren voor de aard van de individuen die de groep samenstellen, als mogelijke differentiërende factor, werd hiervoor reeds uiteengezet. Het gaat dan niet om de individuen als zodanig, maar om de betekenis van hun bijzondere kenmerken voor de groep als geheel.
- b. Hieruit en uit hetgeen eerder werd opgemerkt, volgt, dat zij haar doel tracht te bereiken door onderlinge vergelijking van groepen van een zelfde categorie.
- c. Hoewel een synchronische benadering deel van het onderzoek kan uitmaken, zal een diachronische benadering feitelijk nooit kunnen worden gemist. Om de oorzaken van het ontstaan van verscheidenheid op te sporen, zal een inzicht in de chronologische volgorde van het optreden van verschillende verschijnselen noodzakelijk zijn.
- d. Als methode ter toetsing van hypothesen die zijn opgesteld met betrekking tot de werking van differentiële factoren, dient de differentiële sociologie gebruikt te maken van het experiment *ex post facto*, het "natuurlijke" experiment. Daarbij kan zij zowel de weg van "effect to cause" als van "cause to effect" volgen. Zonder daar hier uitvoerig op in te gaan, zij opgemerkt dat onderling vergelijken van groepen in een aantal van enige omvang, terwijl verschillende differentiërende factoren in het spel zijn, moeilijke problemen kan opleveren, temeer omdat lang niet altijd het toepassen van statistische technieken hulp kan bieden, o.a. wegens het veelal ontbreken van daarvoor geschikt materiaal bij een diachronische benadering. Dit neemt niet weg, dat in de praktijk blijkt, dat redelijke resultaten vallen te bereiken (10).

Met betrekking tot de materiaalverzameling bij differentieel-socio-

logisch onderzoek valt het volgende op te merken. Het is duidelijk dat van een zeer bijzondere plaats van de formele vragenlijst in het differentieel-sociologisch onderzoek geen sprake kan zijn en wel om verschillende redenen. In de eerste plaats richt - zoals gezegd - de differentiële sociologie zich op groepen als zodanig en niet op individuen en hun sociale kenmerken. In de tweede plaats kan de materiaalverzameling via formele vragenlijsten vrijwel uitsluitend gericht zijn op een synchronische benadering. In de derde plaats eigent ze zich maar in beperkte mate voor differentieel-sociologisch onderzoek omdat dit voor een belangrijk gedeelte te maken heeft met complexe verschijnselen. Soms - lang niet altijd - kan men in een formele vragenlijst deze complexe verschijnselen vangen door gebruik te maken van bepaalde indicatoren, waaruit men het al dan niet bestaan van dergelijke verschijnselen kan afleiden, en die wel in een formele vragenlijst vallen onder te brengen. Daarbij gaan dan echter dikwijls allerlei nuances verloren, die voor de differentiële sociologie van belang zijn. Dat bij het differentieel-sociologisch onderzoek het materiaal dat via formele vragenlijsten bijeen kan worden gebracht niet die exclusieve rol kan spelen bij de toetsing van de gestelde hypothesen als in het sociologisch onderzoek, dat zich, uitgaande van de grondgedachten van de Amerikaanse "new sociology", heeft ontwikkeld, heeft niet rechtstreeks met de materiaalverzameling als zodanig te maken. Het draagt er echter toe bij de waarde van de formele vragenlijst als instrument voor het onderzoek sterk te beperken.

Het voorgaande betekent niet dat voor het differentieel-sociologisch onderzoek formele interviews, ook als onderdeel van de materiaalverzameling, niet van betekenis zouden kunnen zijn. Ze zullen dan echter moeten worden betrokken bij de vergelijking van de in het onderzoek opgenomen groepen en zullen daarop dan ook moeten worden gericht. Ze zullen echter steeds, om bovengenoemde redenen, moeten worden gebruikt naast andere vormen van materiaalverzameling. Wat deze andere vormen betreft, zonder hierop uitvoerig in te gaan, kan worden opgemerkt, dat het in feite om alle vormen van materiaalverzameling gaat die in de sociologie bekend zijn, zoals het gebruik van geschreven en gedrukte bronnen, ambtelijke statistiek, schriftelijke vraagstelling, informele interviews en participerende waarneming, alle naar de aard van het onderzoek en naar de omstandig-

heden waaronder men werkt. Wat de participerende waarneming betreft, zij nog opgemerkt dat er natuurlijk geen enkele reden is om bij toepassing van deze vorm van materiaalverzameling het onderzoek anthropologisch in plaats van sociologisch te gaan noemen.

Misschien zal men de vraag stellen of achter de hier naar voren gebrachte conceptie van een differentiële sociologie een bepaald paradigma of "grand theory" met betrekking tot de sociologie schuil gaat. Dit is niet het geval en dit ligt ook voor de hand. Er zijn geen paradigmata van de sociologie maar paradigmata in de sociologie. Wat de differentiële sociologie beoogt, is niet een bepaalde visie op de aard van de verbanden tussen de verschijnselen die zich in de menselijke samenleving voordoen - zoals b.v. het neo-marxisme versus het structureel-functionalisme - maar ze wil een stuk toevoegen aan het werkterrein van de sociologie, dat tot nu toe niet, of althans onvoldoende, werd behandeld. Of misschien bepaalde differentieel-sociologen een voorkeur zullen hebben voor een bepaald paradigma is een andere kwestie.

Wel valt op te merken dat bepaalde paradigma's elementen in zich kunnen hebben die met de doeleinden van de differentiële sociologie - het scheppen van een betere basis voor de studie van groepen in hun verscheidenheid - min of meer strijdig zijn. Dat het structureel-functionalisme, zoals dat in de Amerikaanse "new sociology" tot ontwikkeling kwam, bepaalde aspecten vertoont waarmee de differentiële sociologie moeilijk overweg kan, werd hiervoor uitvoerig betoogd. Als men het functionalisme in zijn meer algemene zin opvat, is er echter geen reden waarom functionalistische elementen in de differentiële sociologie niet bruikbaar zouden kunnen zijn, al zullen ze er misschien niet gemakkelijk de boventoon voeren.

Ook de in de laatste jaren weer opgelaaide strijd over het (neo-) positivisme raakt de differentiële sociologie als zodanig niet rechtstreeks. Wel is uit het voorgaande duidelijk naar voren gekomen dat een strak geformuleerd positivisme, waarin met name de fysica aan de sociale wetenschappen ten voorbeeld wordt gesteld en waarin het sociale "feit" alleen functioneert als bouwsteen voor de ontwikkeling van de abstracte theorie, in het kader van de differentiële sociologie niet past. Zou men een vergelijking met de natuurwetenschappen willen maken - zonder deze overigens ver te willen

doordrijven - dan ligt uit het oogpunt van de differentiële sociologie een vergelijking met b.v. de plantkunde meer voor de hand. In deze wetenschap komt naast een abstract theoretisch gedeelte - met name de plantenfysiologie - een dicht bij de concrete werkelijkheid staand gedeelte - met name de plantensystematiek - tot haar recht. Misschien mag men stellen, dat - gezien de aard van zijn belangstelling - de differentieel-socioloog, minder dan de algemeen-theoretisch socioloog geneigd zal zijn zich strikt binnen het kader van een bepaald paradigma te bewegen, maar - afhankelijk van zijn onderwerp - zich eventueel door elementen van verschillende paradigmata zal laten inspireren.

Wel kan men natuurlijk opmerken, dat het voortdurend leggen van de nadruk in het voorgaande op de groep (de term wordt hier en elders in dit stuk in de meest ruime zin gebruikt) toch ook wel een zekere standpuntsbepaling in de sociologie in het algemeen betekent en meer impliceert dan alleen maar een kritische houding t.a.v. de Amerikaanse "new sociology". Naast hetgeen hiervoor werd gezegd, en uit een enigszins ander gezichtspunt, zij nog het volgende opgemerkt. Er is altijd een zekere tweesporigheid in de benadering van het probleem van de mens in de samenleving geweest. Aan de ene kant is er de neiging om bij het individu bepaalde (sociale) kenmerken vast te stellen en deze in relatie te brengen tot zijn maatschappelijk handelen. Aan de andere kant bestaat de neiging om binnen het totaal van de maatschappij allerlei aggregaten van individuen te onderscheiden, waarvan de leden door bijzondere bindingen, van welke aard ook, een zekere samenhang vertonen en die een zekere eigenheid laten zien met betrekking tot de vormen van sociaal leven. Deze eigenheid kan betrekking hebben zowel op de cultuur (b.v. op de aard en de beleving van bepaalde vormen en waarden), de structuur (b.v. op de vormen van sociale gelaagdheid binnen de eenheid) als op de functie(s), die het geheel naar binnen en naar buiten uitoefent (o.a. op de in verband daarmee eventueel aanwezige instituties). Men neemt dan verder waar - en hier ligt de verbinding met de eerstgenoemde benaderingswijze - dat het deelhebben in bepaalde eenheden, in bepaalde groepen, op het maatschappelijk gedrag van de betreffende individuen een meer of minder belangrijke invloed kan uitoefenen.

Beide benaderingswijzen zijn ouder dan de sociale wetenschappen; zij vormen beide blijkbaar een min of meer spontane reactie van de mens die naar de sociale wereld om zich heen kijkt. Ze hebben dan ook beide, min of meer vanzelfsprekend, hun weg gevonden in de sociologie. De voorkeur voor de ene dan wel de andere benaderingswijze is gedeeltelijk afhankelijk geweest van de persoon van de onderzoeker, maar ook van het opkomen en het weer wegebben van bepaalde stromingen in de sociologie.

De legitimiteit van beide benaderingswijzen binnen de sociale wetenschappen valt niet te ontkennen, al kan men de vraag stellen in hoeverre de studie van de individuele gerichtheid behoort tot het terrein van de sociologie en in hoeverre tot dat van de sociale psychologie. Voor beide benaderingen vallen simpele maar duidelijke argumenten aan te voeren. De "individualist" kan stellen, dat de kern van het onderzoek moet zijn de maatschappelijke gerichtheid van het individu in al zijn aspecten, omdat in wezen alleen het individu en niet de groep handelt. De op de groep gerichte socioloog zal daar onmiddellijk tegenover stellen dat men die gerichtheid - en daarmee het handelen - van het individu alleen kan begrijpen, wanneer men ze plaatst in de context van de groep(en) waarvan het individu deel uitmaakt en dat - afgezien van andere redenen - het alleen al daarom noodzakelijk is die groepen te leren kennen en begrijpen. Deze groep kan men weer niet begrijpen als men haar in wezen alleen maar ziet als een optelsom van individuen en men kan haar niet leren kennen door de leden alleen maar als individu te benaderen.

Hoewel, als hun dit zou worden gevraagd, er misschien niet zo erg veel sociologen zouden blijken te zijn die in theorie een uitsluitend "individu-gerichte" benadering in het onderzoek zouden willen verdedigen, is de praktijk van de laatste tientallen jaren natuurlijk geweest, dat het overgrote gedeelte van de aandacht hierop is gevallen. Dit uit zich niet alleen in het aantal onderzoekingen, die op deze benadering zijn gebaseerd en in de ontwikkeling van de theorievorming, maar met name ook in de ontwikkeling van methodiek en techniek. Er is ten behoeve van dit type van onderzoek in de loop der jaren een enorm, sterk wiskundig-statistisch gericht onderzoekapparaat ontwikkeld. Onderwijs in de methodiek van het onderzoek is in belangrijke mate identiek geworden met het leren

beheersen van dit apparaat. Dit staat in schrille tegenstelling tot hetgeen sedert de dertiger jaren is gedaan om aan de groepsgewijze benadering van het onderzoek een betere grondslag te geven. Daaraan is binnen de sociologie nauwelijks bewust verder gewerkt. Een herstel van een zeker evenwicht in dit opzicht moet in het belang van de sociologie worden geacht. Het streven tot ontwikkeling van de differentiële sociologie kan men dus ook beschouwen als een poging om tot een dergelijk evenwichtsherstel bij te dragen. De conceptie van een differentiële sociologie is niet bedoeld om nog weer eens een nieuw centraal gezichtspunt naar voren te brengen van waaruit het menselijk handelen zou kunnen worden begrepen, ze is er op gericht de studie van de afzonderlijke sociale eenheden, van welke soort dan ook, waarbinnen dit handelen zich ontplooit, te bevorderen.

VI. EEN VOORLOPIG OVERZICHT

Het is zeker nog te vroeg om te proberen een systematisch overzicht te geven van de resultaten van de differentiële sociologie. Opzettelijk verricht differentieel-sociologisch onderzoek zou hiervoor, zoals wel duidelijk is, in ieder geval nog geen basis kunnen geven; het is immers nog slechts in beperkte mate verricht. Wel dient echter nog eens te worden onderstreept, dat verspreid veel te vinden is wat voor de differentiële sociologie van betekenis is. Dit geldt niet alleen van een aantal goede studies uit de Amsterdamse sociografische school - waarvan de dissertatie van Kruijt reeds werd genoemd - en van andere, oudere literatuur. Dat in het algemeen het klimaat binnen de sociologie in de laatste tientallen jaren voor de studie van de sociale verscheidenheid niet gunstig is geweest, werd hiervoor reeds uitvoerig betoogd. Desondanks is er toch telkens weer onderzoek verricht waarbij vergelijking van bepaalde sociale groepen resultaten opleverde, die van bredere betekenis waren en daardoor tot steun kunnen zijn bij toekomstig onderzoek van andere concrete groepen. Dit neemt niet weg dat de hiaten nog ver de overhand hebben over de opgevulde plekken.

Opgemerkt zij wel dat, zelfs onder de gunstigste omstandigheden, van een min of meer volledig en gesloten geheel van differentieel-sociologische theorieën moeilijk ooit sprake zal kunnen zijn. Dit hangt o.a. samen met de in het voorgaande voortdurend beklemtoonde gebondenheid van differentiële sociologie aan tijd en plaats, hetgeen ondermeer inhoudt dat, gezien de voortgaande sociale ontwikkeling, de differentiële sociologie zich voortdurend zal moeten vernieuwen. Verder moet men rekening houden met de zeer verschillende aggregatie-niveaus waarop de differentiële sociologie zich kan bewegen. Er valt, onder meer hierdoor, een zo enorme veelheid van differentieel-sociologische regelmatigigheden te ontdekken, dat een volstrekte volledigheid onvoorstelbaar is. Wat men mag hopen is,

dat geleidelijk een zeker raamwerk kan ontstaan, dat in voldoende mate is ingevuld om een goed beeld te geven van het differentieel-sociologisch denken en dat in grote trekken de functie t.a.v. het concrete sociaal-wetenschappelijke onderzoek kan vervullen, waarover hiervoor werd gesproken.

Wel is door schrijver dezes in het eerder genoemde college-dictaat over de differentiële sociologie getracht weer te geven op welke terreinen de differentiële sociologie zich zoal kan begeven. Zij het na enige aarzeling, is hierna een inhoudsopgave van dit college-dictaat opgenomen. De aarzeling vloeit voort uit de overtuiging, dat het in het college-dictaat gegevens overzicht voorlopig en onvolledig is. Het is allerminst de bedoeling geweest zoiets als een definitief schema voor de differentiële sociologie vast te leggen. Men zou zich kunnen voorstellen dat een inleiding tot de differentiële sociologie op een duidelijk andere wijze zou worden opgezet dan hier is gebeurd. Binnen het gekozen kader pretendeert de uitwerking bovendien geenszins volledig te zijn. De onder 3.2, 3.3 en 3.4 genoemde onderhoofdstukken zouden b.v. zeker in aantal kunnen worden uitgebreid. Anderzijds echter kan de inhoudsopgave een zekere concretisering betekenen van de in het voorgaande gegeven beschouwingen.

Zoals uit de inhoudsopgave wel blijkt, houdt het college-dictaat zich voor het grootste gedeelte bezig met een uiteenzetting van de differentiërende werking, die van bepaalde factorengroepen kan uitgaan. Van elke groep wordt in grote lijnen nagegaan hoe de betreffende factoren tot differentiatie tussen sociale groepen kunnen leiden, hetgeen daarna met enkele voorbeelden wordt geïllustreerd.

1. Algemene inleiding
2. Ontwikkeling van sociale differentiatie onder invloed van externe invloeden
  - 2.1 Inleidende opmerkingen
  - 2.2 De betekenis van het natuurlijke milieu voor de sociale differentiatie
  - 2.3 De aard van de samenstellende individuen als factor in de differentiatie van groepen
    - 2.3.1 Algemene opmerkingen
    - 2.3.2 Aangeboren eigenschappen
    - 2.3.3 Verworven eigenschappen
  - 2.4 Aantalsverhoudingen en hun ontwikkeling als differentiërende factoren
3. Sociale differentiatie onder invloed van interne factoren
  - 3.1 Inleiding
    - 3.1.1 Algemene opmerkingen
    - 3.1.2 Synchronische en diachronische benadering
    - 3.1.3 Differentiatie als gevolg van keuzeprocessen en consolidatie
    - 3.1.4 Enkele oorzaken van het ontstaan van keuze-situaties
    - 3.1.5 Toevalselementen werkende in het keuzeprocessen
    - 3.1.6 Slotopmerkingen
  - 3.2 Cultuurverschillen als differentiërende krachten
    - 3.2.1 Algemene opmerkingen
    - 3.2.2 Groepskarakters
    - 3.2.3 Cultuuridealen
    - 3.2.4 Grote geestelijke stromingen
    - 3.2.5 Stijlvorming in het maatschappelijk leven
    - 3.2.6 Rechtsstelsels
    - 3.2.7 Slotopmerkingen
  - 3.3 Structuurverschillen als differentiërende krachten
    - 3.3.1 Algemene opmerkingen
    - 3.3.2 Economische structuur
    - 3.3.3 Beroepsstructuur
    - 3.3.4 Sociale structuur in engere zin
    - 3.3.5 Politieke structuur
    - 3.3.6 Kerkelijke structuur
    - 3.3.7 Bevolkingsstructuur
    - 3.3.8 Slotopmerkingen
  - 3.4 Functieverschillen als differentiërende krachten
    - 3.4.1 Algemene opmerkingen
    - 3.4.2 De functie van zelfhandhaving
    - 3.4.3 De economische functie
    - 3.4.4 De educatieve functie
    - 3.4.5 De recreatieve functie
    - 3.4.6 De functie van het verschaffen van zekerheid en geborgenheid
    - 3.4.7 Slotopmerkingen
4. Differentieel-sociologisch onderzoek in verband met de plaats van de differentieële sociologie binnen de sociologie als geheel

Inhoudsopgave college-dictaat Differentieële Sociologie, Wageningen, 1976, drie stukken, 405 bladzijden.

VII. ENKELE VOORBEELDEN

De hiervoor genoemde, in het college-dictaat gegeven voorbeelden zouden een illustratie kunnen vormen van hetgeen m.i. de differentieële sociologie zoal zou kunnen opleveren. De ruimte laat echter niet toe er hier een overzicht van te geven. Toch heb ik gemeend - maar dan niet in direct verband met het college-dictaat en stellingsgewijs - een aantal differentieel-sociologische regelmatigheden te moeten noemen, om nog wat duidelijker te doen uitkomen waarom het gaat. De keuze van de voorbeelden is betrekkelijk willekeurig, al hangt deze natuurlijk wel enigszins samen met eigen voorkeuren in het onderzoek. Voor een deel zijn de hier vermelde regelmatigheden nog van vrij sterk hypothetische aard, andere berusten op min of meer uitvoerig onderzoek.

Ik noem:

a. De verschillen t.a.v. de mate waarin en het tijdstip waarop in verschillende delen van Nederland - en ook van Europa - de landbouw is gemoderniseerd, heeft vermoedelijk met economische oorzaken betrekkelijk weinig te maken, wel echter met de mate waarin en het tijdstip waarop bepaalde culturele veranderingen bij de betreffende agrarische bevolking zijn doorgedrongen.

b. Verschillen in de ontwikkeling van sectevorming in de Westerse wereld, naar tijd en plaats, zijn sterk afhankelijk van de mate van sociale integratie van de betreffende samenleving.

c. De verschillen tussen de politieke - en ten dele ook in de sociaal-economische - positie van de verschillende landen in de Westerse wereld worden, meer dan in verleden, beïnvloed door de relatieve omvang van de werkende bevolking van het betreffende land; daardoor wordt in belangrijke mate de mogelijkheid van het verwezenlijken van vormen van produktie van grote schaal - al dan niet van

militaire aard - binnen hun grenzen bepaald.

d. De mate waarin in de negentiende en twintigste eeuw de sociale en culturele werelden van de arbeiders enerzijds en de burgerij (en verwante groepen, o.a. grote boeren) anderzijds van elkaar gescheiden zijn geraakt, hangt in Nederland en vermoedelijk ook in West-Europa in het algemeen, o.a. samen met de mate waarin in de betreffende regionale samenlevingen de burgerij de Verlichtingsdenkbeelden heeft aanvaard.

e. Het uiteenlopende karakter van onze verschillende instellingen van wetenschappelijk onderwijs, zoals zich dat in verleden demonstreerde en zoals dat ook nu nog valt waar te nemen, hangt in belangrijke mate samen met de aard van het recruteringsveld waaraan ze hun studenten onttrokken en onttrekken.

f. De mate, waarin zich na de Tweede Wereldoorlog in de verschillende delen van Nederland de veredelingslandbouw (de "bio-industrie") heeft ontwikkeld, hangt nauw samen met de hoogte van de geboortenfrequentie in de betreffende gebieden in het nabije verleden.

g. De sociale en culturele geaardheid van onze verschillende grote steden wordt in belangrijke mate bepaald door de aard en de herkomst van de immigranten die daar in de loop der jaren naartoe zijn getrokken.

h. De ontwikkeling van de daling van het aantal geboorten in de verschillende delen van Nederland was in belangrijke mate afhankelijk van de tijd waarop en de mate waarin zich daar het moderne cultuurpatroon ontwikkelde.

i. De verschillen in ontwikkeling van de ruimtelijke ordening in de verschillende West-Europese landen hebben vermoedelijk minder te maken met de dichtheid van de bevolking in het betreffende land dan met het door historische factoren bepaalde vertrouwen dat het overheidsapparaat in de verschillende landen genoot.

j. De verschillen met betrekking tot de acceptatie van de diverse ethnische minderheden in Nederland worden maar in beperkte mate

veroorzaakt door somatische verschillen tussen autochtone Nederlanders en deze minderheden, maar vooral door verschillen van culturele aard en de perceptie daarvan.

k. De verschillen die zich in Nederland voordoen (van andere West-Europese landen dringen hierover nauwelijks gegevens tot ons door) met betrekking tot de aanvaarding van het om zich heen grijpende gebruik begrafenissen en crematies te doen verlopen binnen een beperkte kring, hebben primair vermoedelijk minder te maken met verschillen in gevoelens aangaande het al dan niet openbaar zijn van deze plechtigheden dan met de mate van vereenzaming van het individu binnen de betreffende groepen.

l. De belangrijke regionale loonverschillen die voor de oorlog in een land als Nederland bestonden en thans ondergronds - zij het in aanzienlijk mindere mate - nog bestaan, vonden (vinden) primair hun oorsprong in de mate waarin bepaalde grotere en kleinere centra (soms bepaalde gebieden) t.o.v. een grotere of kleinere omgeving beschikten (beschikken) over een zeker oligopolie met betrekking tot de voortbrenging van bepaalde goederen en/of diensten. Deze voortbrenging moet in het totaal van de produktie van de betreffende eenheid weliswaar een plaats van betekenis innemen, maar behoeft daarin getalsmatig geenszins te overheersen om tot een verhogend effect op het totale loonniveau te leiden.

m. De verschillen met betrekking tot de houding die het bankwezen in de verschillende landen van West-Europa aanneemt t.a.v. deelneming in risicodragende investeringen in het bedrijfsleven, worden vermoedelijk minder bepaald door rationele overwegingen aangaande de zin en de wenselijkheid hiervan in het heden en het recente verleden, dan door de historische ontwikkeling van de economische verhoudingen in de betreffende landen in de afgelopen eeuwen.

n. De economische en de sociaal-culturele ontwikkeling en de politieke en militaire macht van verschillende delen van Europa is in het verleden minder beïnvloed door de mate waarin zij door malaria werden geteisterd, dan door sommigen wordt aangenomen, al is ongetwijfeld b.v. het verloop van militaire operaties niet zelden door het optreden van malaria onder de soldaten doorslaggevend beïnvloed.

o. De afwijking van de demografische ontwikkeling in Nederland van die in andere landen van West-Europa in de periode van ca. 1875 tot na de Tweede Wereldoorlog, is in belangrijke mate bepaald door de maatschappelijke en politieke dominantie in Nederland van het georganiseerd confessionalisme in een stelsel van asymmetrische tolerantie (11), die zich in andere West-Europese landen niet heeft voorgedaan.

VIII. SLOTOPMERKINGEN

De wenselijkheid van de ontwikkeling van een differentiële sociologie is in het voorgaande in de eerste plaats betoogd uitgaande van de noodzaak van een betere ontwikkeling van de studie van afzonderlijke sociale groepen en daarmee van een betere fundering ervan, anders gezegd, uitgaande van de behoefte aan een grondslag voor een vernieuwde sociografie. Onderstreept zij nog eens dat, indien een dergelijke ontwikkeling in gang zou kunnen worden gezet, niet alleen de sociografie zou profiteren van de differentiële sociologie, maar dat ook het omgekeerde het geval zou zijn. Goede sociografie zal steeds leiden tot het maken van vergelijkingen van de te onderzoeken groep met andere groepen van dezelfde categorie om daardoor het karakter van de eigen groep beter te kunnen bepalen en het begrijpelijk te maken. Dit zal veelal aanwijzingen opleveren voor verder differentieel-sociologisch onderzoek.

Er zijn echter ook andere wetenschappen, die van de ontwikkeling van een differentiële sociologie zouden kunnen profiteren. Hierbij valt in het bijzonder te denken aan de geschiedenis. De verhouding tussen de geschiedenis en de algemeen-theoretische sociologie is steeds moeilijk geweest. Dit ligt ook voor de hand. De historicus vindt zijn object in een stuk concrete werkelijkheid in het verleden, begrensd naar tijd en plaats, de algemeen-theoretisch socioloog zoekt naar abstracties los van tijd en plaats. De historicus zou, om het gevonden feitenmateriaal in een meer algemeen kader te plaatsen, en om verband te leggen tussen verschillende waargenomen verschijnselen, veelal wel willen profiteren van bepaalde sociologische inzichten, maar de theorie die hem geboden wordt, is voor zijn doeleinden te abstract.

Er zijn daarnaast meer concrete verschillen van visie die de relatie bemoeilijken. De historicus verwijt de socioloog, als deze voor de opbouw van zijn theorie gebruik wil maken van historisch materi-

aal, oppervlakkigheid en onkunde bij het hanteren hiervan. De socioloog verwijt de historicus een hoeveelheid feiten te presenteren op een zodanige manier, dat hij er voor de ontwikkeling van de sociologische theorie nauwelijks iets mee kan beginnen.

De verhouding tussen differentiële sociologie en de geschiedenis is in principe anders dan die tussen de algemeen-theoretische sociologie en de geschiedenis en ze zou m.i. in de praktijk een zeer vruchtbare kunnen zijn. De differentiële sociologie heeft ten doel een basis te vormen voor de studie van bijzondere vormen van maatschappelijke verschijnselen in de concrete werkelijkheid. Ze richt zich daarom op het vinden van regelmatigigheden die vrijwel steeds een sterke beperking naar tijd en plaats hebben en ze zal daarbij veelal opereren met complexe verschijnselen, zoals ook de historicus die ontmoet. Zij levert inzichten in de samenhang van de verschijnselen van een type waaraan de historicus in het algemeen behoefte zal hebben. Bovendien zal de differentieel-socioloog, omdat hij bij zijn werk in zeer belangrijke mate op de diachronische benadering zal moeten steunen, een duidelijke affiniteit tot de geschiedenis moeten hebben.

Tenslotte zij opgemerkt dat de uitkomsten van differentieel-sociologisch onderzoek niet alleen een waarde zullen hebben voor andere wetenschappen, maar ook op zichzelf van betekenis zullen zijn. Aan uitkomsten van differentieel-sociologisch onderzoek op zichzelf mag een culturele waarde van belang worden toegekend en men mag hopen dat ze ook daarom waardering zullen vinden. Ze zullen een belangrijke algemeen vormende waarde kunnen hebben, die vooral voor degenen die in hun dagelijks leven te maken hebben met het oplossen van sociale problemen van de meest uiteenlopende aard, ook van praktische betekenis zal zijn.

AANTEKENINGEN

- (1) Met de vraag, hoe ver men bij de studie van een bepaalde groep zijn vergelijking naar tijd en plaats mag (moet) uitstrekken, heeft Groenman (Sj. Groenman, Methoden der sociografie, vierde druk, 1961, blz. 55-67) zich vrij uitvoerig beziggehouden. Na aanleiding van zijn, overigens interessante, beschouwing valt op te merken dat zijn poging om het al dan niet aanvaardbaar zijn van vergelijkingen aan bepaalde regels te binden, in de praktijk niet erg veel houvast biedt, zoals uit zijn verdere betoog ook wel blijkt. In zijn streven tot systematisering van de bepaling van vergelijkbaarheid heeft hij zich niet duidelijk rekenschap gegeven van de verschillen in de aggregatie-niveau's waarop de vergelijking kan plaatsvinden. In feite kan men niet veel verder komen dan vaststellen, dat de vergelijking moet kunnen bijdragen tot het vaststellen van de karakteristieke kenmerken van de te onderzoeken groep en/of de verklaring van deze karakteristieke kenmerken.

Een interessante en goed gedocumenteerde verhandeling over de vergelijking in de sociale wetenschappen geeft: D. van den Bosch, Vergelijken is menselijk, De Gids, 1980, blz. 501-520.

- (2) Misschien zal men zich in verband met de opmerkingen over vergelijking afvragen of de differentiële sociologie, zoals deze in dit geschrift aan de orde komt, iets te maken heeft met hetgeen waarop men vroeger doelde als men soms sprak van vergelijkende sociologie, "sociologie comparée" enz. Als een bijzondere vorm van wetenschappelijke activiteit binnen de sociologie is een vergelijkende sociologie in het verleden nooit van de grond gekomen en geleidelijk raakte de term in onbruik. In de jongste periode is echter, met name in Amerika, een groep onderzoekers naar voren gekomen, die haar werk als "comparative sociology" aanduidt. De reden waarom men voor zijn werk deze aanduiding "comparative" gebruikt, is dat men zich in zijn onderzoek niet wenst te beperken tot de Westerse wereld, maar in principe alle vormen van cultuur en samenleving binnen zijn gezichtsveld wil brengen.

Hoewel dit op zichzelf is toe te juichen, het houdt niet in dat men er op uit zou zijn om door vergelijking afzonderlijke samenlevingen zelf beter te leren kennen en begrijpen. Integendeel, zoals uit de betreffende literatuur duidelijk blijkt, streven de "comparative sociologists" algemeen-theoretische inzichten met de hoogst mogelijke graad van abstractie na.

- (3) J.A.A. van Doorn, *The Development of Sociology and Social Research in the Netherlands*, Mens en Maatschappij, 1956, blz. 189-246.
- (4) Dat Max Weber in dit opzicht in een bijzondere positie staat, is door verschillende auteurs naar voren gebracht. Scherp wordt het verschil tussen de uiteenlopende doeleinden van het sociologisch onderzoek en de plaats die Max Weber, wat dat betreft, inneemt, geformuleerd door Lawrence W. Sherman (*Uses of the Masters*, The American Sociologist, Vol. 9, No. 4, 1974, blz. 176-181). Hij schrijft o.a. 'The answer to this question depends on the conception of sociology one holds. Merton's attempt "to bring us together" between a humanity and a science overlooks the fundamental choices one must make in the act of sociological endeavor; am I to: 1) discover social laws, 2) interpret the social world or 3) to change it?'. Hij noemt als exponenten van de drie benaderingen onder de "klassieken" Durkheim, resp. Weber en Marx. Men kan zich afvragen of het veranderen van de sociale wereld in dit rijtje thuis hoort. Het gaat daarbij immers minder om de wijze van benadering van de sociologie dan wel om de bedoelingen van de socioloog. Marx is natuurlijk voortdurend bezig geweest met het formuleren van wetmatigheden betreffende het maatschappelijk leven en zou ook onder 1) kunnen worden geplaatst. Waar het hier echter om gaat is, dat Sherman Max Weber stelt tegenover degenen die zich bezig houden met de ontwikkeling van een abstracte theoretische sociologie. Door zijn werk te omschrijven als het verklaren van het (concrete) sociale leven, plaatst hij Webers benaderingswijze in de sfeer van hetgeen in dit geschrift als differentiële sociologie, c.q. sociografie wordt aangeduid. Een tweedeling zoals Sherman hier maakt, is uit haar aard te scherp. Het zou zeker onjuist zijn Max Weber zonder meer voor de differentiële sociologie te annexeren. Dat zijn werk voor de differentiële sociologie belangrijke aanknopingspunten biedt, lijdt echter geen twijfel.
- (5) Praktisch uit het aanvaarden van het bestaan van een "mass society" en een "mass culture" zich in het feit dat men zich bij het omgrenzen van de populatie, waaruit men zijn steekproef trekt, niet afvraagt of de betrokken

individuen al dan niet een eenheid vormen waarvan de leden onderling bijzondere sociale bindingen vertonen en - als gevolg daarvan - deze groep, voor haar kenmerkende, trekken van het sociale leven heeft ontwikkeld.

- (6) Zie over de Chicago School in vergelijking met de Amsterdamse sociografie: Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt, *De sociografieën van Chicago en Amsterdam in de jaren '20 en '30, Toen en thans, de sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu*, 1978. Terloops zij opgemerkt dat in deze bijdrage een passage voorkomt, die gemakkelijk tot misvattingen aanleiding kan geven. Op blz. 77 schrijven de auteurs: "De Nederlandse sociografen waren dóór en dóór Duits georiënteerd, Steinmetz zelf niet in de laatste plaats". Men zou hieruit kunnen afleiden - al staat het er niet duidelijk - dat bij de ontwikkeling van de Amsterdamse sociografie Duitse invloeden van grote betekenis zijn geweest. Dit is bepaald niet het geval. Hoogstens zou men kunnen spreken van een negatieve invloed, in die zin, dat Steinmetz' conceptie van een sociografie mede is ontstaan uit zijn kritiek op de Duitse sociale geografie, met name die van Ratzel. Steinmetz was weinig op de Duitse sociologie gesteld. Hij vond ze te speculatief en te zeer filosofisch georiënteerd. Van de door de auteurs in dit verband genoemde Duitse sociologen (Vierkandt, Tönnies en Von Wiese) kon alleen Vierkandt in de ogen van Steinmetz werkelijk genade vinden. Van geen van de drie auteurs heeft - als ik het mij wel herinner - ooit een boek op de literatuurlijst van Steinmetz' studenten gestaan. Zou b.v. de invloed van Tönnies belangrijk zijn geweest, dan had men kunnen verwachten dat in de sociografische dissertaties, die voor een belangrijk deel op plattelandsgebieden betrekking hadden, de dichotomie Gemeinschaft-Gesellschaft wel eens aan de orde zou zijn gekomen. Dit is niet het geval. Voor zo ver ik weet, had Steinmetz - althans in zijn latere jaren - slechts met één Duitse geleerde regelmatig persoonlijk contact, nl. met A. Rühl, die een aantal, door de ideeën van Max Weber geïnspireerde, sociografische studies over de "Wirtschaftsgeist" in verschillende landen had geschreven. De geschriften van Rühl stonden wel op de literatuurlijst van de sociografen en zijn wel van invloed geweest. Dit was echter jaren nadat Steinmetz zijn ideeën over de sociografie voor het eerst had geformuleerd. Wat Steinmetz' algemene ideeën over sociologie en ethnologie betreft, de oorsprong hiervan ligt niet in Duitsland, maar in Engeland (Spencer, Tylor), zoals Bonger in zijn rede bij het afscheid van Steinmetz (W.A. Bonger, *De plaats van Steinmetz in de geschiedenis der maatschappelijke wetenschappen in Nederland, Mens en Maatschappij*, 1933) duidelijk onderstreepte. In

zijn colleges ethnologie citeerde Steinmetz overwegend engelstalige literatuur en in zijn colleges sociografie was van een eenzijdige gerichtheid op Duitse literatuur ook geen sprake. Bij zijn leerlingen kon evenmin van een bijzondere betrokkenheid op Duitsland worden gesproken. Men dient echter wel voor ogen te houden dat, nog in het begin van de dertiger jaren, de positie van Duitsland in de internationale wetenschappelijke wereld in het algemeen geheel anders en veel belangrijker was dan vandaag de dag. Dit gold ook t.a.v. de "Geisteswissenschaften".

- (7) E.W. Hofstee, Wetgeving gedurende kritische perioden in het proces van sociale veranderingen, Speculum Langemeijer, 1973.
- (8) Over de effecten van migratie o.a.: E.W. Hofstee, Some Remarks on Selective Migration, 1952.
- (9) Zie o.a.: H. Meijer, Rural Brazil at the Cross-Roads, 1951.
- (10) Als voorbeeld moge ik verwijzen naar mijn studie van de regionale verschillen in huwelijksvruchtbaarheid in Nederland in de 19de eeuw. Gedurende het grootste deel van de 19de eeuw vallen duidelijk en constant 5 regio's te onderscheiden met uiteenlopende niveau's van huwelijksvruchtbaarheid. Als mogelijke oorzaken voor deze verschillen viel een reeks van factoren aan te wijzen. Door onderlinge vergelijking viel vast te stellen welke factoren, in onderling samenspel, de verscheidenheid in het geboortenniveau in de verschillende gebieden bepaalden. Het onderzoek leverde enkele - naar tijd en plaats gebonden - regelmatigigheden op die, zoals ook nu al in de praktijk blijkt, een rol kunnen spelen bij voortgezet onderzoek. Zie: E.W. Hofstee, De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de 19de eeuw, 1978, in het bijzonder hoofdstuk 2.3.
- (11) Zie over het begrip asymmetrische tolerantie: E.W. Hofstee, Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden, 1981, blz. 58 en volgende.

SUMMARY

Current sociological theories are usually of limited use for the social scientist interested in the study of single groups specially. Even when the general theoretician is interested in the study of a single group, his approach will differ from the social research specialist. For the theoretical generalist the single group as an object of study is a representation of other more or less similar groups: the study of the single group highlights what these various groups have in common, provides a causal explanation of their common characteristics, and in the end, teaches us something about these kinds of groups in general. On the contrary, the research specialist, likewise studying a single group per se, will be inclined to explain to what extent the particular group will differ from other more or less similar groups (all classifiable in the same category) and will also attempt to explain the observed differences. Therefore, the findings of the general theoretician are not very applicable to the endeavors of the research specialist. One might say: when they both study the single groups, their approaches and findings are mutually exclusive.

Nevertheless, a firm theoretical basis is an indispensable prerequisite for the study of the single groups. Instead of constructing overall theories of great abstraction, the formulation of theoretical concepts as analytic tools for the explanation of both group differentiation in general and essential differences between groups of the same category in particular, is necessary. These concepts will function as a guide to data gathering and to the formulation of hypotheses about the group under study, so as to lift the study of the single group from a mere descriptive to an explanatory level.

For an adequate development of the above suggested theoretical conceptualisation - which we may call 'differential' sociology - research conducted for this purpose is very much needed. As yet, this kind of theoretical conceptualisation hardly exists, though research in the past has, at times, more or less accidentally, generated some interesting examples. One of the most famous is undoubtedly Max Weber's theory about the relationship between the protestant ethic and the spirit of capitalism.

'Differential' sociological theory will in many respects be different from the currently existing sociological theories. First of all, as is already implied in the foregoing, 'differential' sociology does not aim at generalizations with a high level of universality. On the contrary, their validity will almost always be limited by time and place. Generalizations arrived at by 'differential' sociology will mostly not even function at 'middle' level but only at 'lower' levels of abstraction, since they have to remain directly applicable to the factual social reality. Otherwise they will lose their capacity to explain the characteristics of a particular group. In other words, in comparison with general sociological theories, 'differential' sociology is much more concerned with social phenomena of greater complexity. 'Differential' sociology means a comparative study of more or less similar single groups. It is interested in groups as such, and not in abstracted and isolated social traits. Even if it is interested in specific group characteristics, it will try to interpret them against the characteristics of the group as a whole.

The latter approach usually requires a review of the data within a historical context. Therefore, instead of synchronistic, diachronistic research methods become the methodological choice par excellence. This implies, that formal interview techniques which dominated post WW-II sociological research, will only be of limited use to the 'differential' sociologist. Also, subsequent statistical processing of data obtained through formal interviews, cannot maintain its prominence in testing hypotheses, as is true for contemporary sociological research. For testing hypotheses in 'differential' sociology one has to rely primarily on the experiment ex post facto.